

آپر خودی

CHECKED-2012

وی شیخ با چراغ گشت گریز

کنوادم و دود و دود و نامم از دوست
ببین هم بیان دست غنا صدم گرفت
تیر خوار و تیر دشنام از دوست

۱۹۱۵۵۱۵۵
۱۳۶۱
۳۵
۱۶۵۰

گفتم که یافت می نشود حجتیه ایم ما
گفت آنکه یافت می نشود آنم از دوست Wasee

(مولانا جلال الدین دہلوی)

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE8650

بسم الله الرحمن الرحيم

آهزار خودی

تمتیه

نیست در خشک و تر بیشیه من کوتاهی

چوب نخل که منب نشود و اگر کنم نظیری نیشاپوری

راه شتیب من مهر عالم تاب نه و گریه من بر درخ گل آب نه و

اشک من از چشمم ز غش آب شست سبز از بهنگامه ام بیدار دست

PR-74

باغبان زور کلام از مود	مصرع کارید و شمشیر درود
در چین جزو آنه شکم نکشت	تا رافن نام بود باغ رشت
دانه ام هنر سیر آن من است	صد سحر اندر گریبان من است
خاک من روشن تر از جام جم است	محم از نازاد اے عالم است
فکرم آں آهوسه فقر اک لبست	کو هنوز از نیستی بیرون نجست
سبزه ناروتیه زیب گلشتم	گل بشاخ اندر نساں دامنم
محفل دانش گری بر هم زدم	زخمه بر تارِ رگ عالم زدم
بسکه عوفی تر تم نادر نواست	هم نشین از نغمه ام نا آشتا است
در جهان خورشید نور زانیده ام	رسم و آئین فلک نا دیده ام
رم ندیده انجم از تا بم هنوز	هست نا آشفته سیما بم هنوز
بحر از رقص ضیایم بے نصیب	کوه از رنگ خایم بے نصیب
نوگر من نیست چشم هست بود	لرزه بر تن خمیسم از بیم نمود

در این شعر
از نغمه ام نا آشتا است

بایم از خاور رسید شب شکست (۱) شبم نو بر گل عالم نشست
 انتظار صبح خیزان می کشم ^{نغمه} اے خوش از زشتیان ایشم
 نغمه ام از زخمه بے پرواستم من نوائے شاعر فرداستم
 عصر من آنسده اسرار نیست یوسف من بهر این بازار نیست
 نا امیدم زیاران متبریم طور من سوز که مے آید کلیم
 قلزم یاران چو شبنم بے فروش شبنم من مثلیم طوفاں بدوش
 نغمه من از بهان دیگر است این جس را کاروان دیگر است
 اے بسا شاعر که بعد از مرگ زاد ق چشم خود بر بست و چشم پاکشاد
 رخت ناز از نیستی بیرون کشید چو گل از خاک مراد خود مید
 کاروان هاگر چه زیں صحر اگرشت مثل گام نافت کم غوغا اگرشت
 عاشقم فریاد ایمان من است شور و شرا پیش خیزان من است
 نغمه ام ز اندازه تار است بیش من بترسم از شکست و خویش

قطره از سیلاب من بیگانه به
 در نمی گنجد جویمان من
 غنچه کز بالیدگی گلشن نشد
 بر قفا خوابیده در جان من است
 پنجه کن با بحر ام صحرایستی
 چشمه حیوان بر اتم کرده اند
 ذره از سوزن توایم زنده گشت
 هیچکس راز من گویم نگفت
 سریش جاوداں خواهی بیا
 هم زمین هم آسمان خواهی بیا
 پیر گردوں با من این اسرار گفت
 از ندیمیاں رازها نتوان نهفت
 ساقیا بر خیز و من در جام کن
 محو از دل کاوش ایام کن

شعله آبی که صافش نرم است   گر گدا باشد پستانش حجم است
 می کند اندیشه را هشیار تر   ویده بیدار را بیدار تر
 اعتبار کوه بخشد کاه را   قوت شیراں دهد روباه را
 خاک را اوج ثریا میهد   قطره را پهنای دریا میهد
 خامشی را شورش محشر کند   پائے کبک از خون باز احمر کند
 خیزد در جام شراب ناب ریز   بر شب اندیشه ام متاب ریز
 تا سوائے منزل کشم آواره را   ذوق بیتابی دهم فطاره را
 گرم رواز جستجوئے نوشوم   روشناس آرزوئے نوشوم
 چشم اهل ذوق را مردوم شوم   چوں صدا و گوش عالم گم شوم
 قیمت جنس سخن بالا کنم   آب چشم خویش در کالاکم
 باز بر خوانم ز نیض پیر روم   دفتر بسته اسرار علوم
 جان او از شعله با سربار   من فروغ یک نفس مثل شتار

شمع سوزان تاخت برپڑانه ام   بادہ شبنون رنجت برپیمانہ ام
 پیر روی خاک را اکسیر کرد   از غبارم جلوه تہمیر کرد
 ذرہ از خاک بیابان رخت بہت   تا شعاع آفتاب آرد بہت
 موجم و درجہ ام نہ نکل کم   تا دُر تابندہ حاصل کم

من کہ مستی باز صہایش کم

زندگانی از نفس ہیش کم

شب دل من مائل نہاید بود   خامشی از یارجم آباد بود
 شکوہ آشوبِ غم دوراں بدم   از تہی پیمیانگی نالاں بدم
 این قدر نظارہ ام بیتاب شد   بال و پر شکست و آخر خواب شد
 روئے خود بنمود پیرقی سرشت   کو بجز پهلوی قرآن نوشت
 گفت اے دیوانہ ارباب عشق   جرعہ گیر از شرابِ ناب عشق
 بر جگر ہنگامہ محشر بزین   شیشہ بر سر دیدہ بر شتر بزین

خندہ را سزایہ صد نالہ ساز   اشکِ خونیں را جگر پر کالہ ساز
 تاجے چوں غنچہ می باشی خموش   نکمیتِ خود را چو گل از زان فروش
 در گرہ ہنگامہ داری چوں سپند   محلِ خود بر سر آتش بہ بند
 چوں جبرس آخیز ہر بنو بدین   نالہ خاموش را بیرون فگن
 آتشِ استی بزمِ عالم بر فروز   دیگران را ہم ز سوزِ خود لبوز
 فاش گو اسرارِ پیرِ مے فروش   موجِ مے شو کسوتِ مینا بپوش
 سنگ شو آئینہ اندیشہ را   بر سر بازار اشکِ شیشہ را
 از نیتاں همچو نئے پیغام دہ (۱)   قیس را از قومِ حق پیغام دہ
 نالہ را انداز نوایح باد کن   بزم را از ہائے دہو آباد کن
 خیز و جان نو بدہ ہر زندہ را   از قلم خود زندہ تر کن زندہ را
 خیز و پا بر جادۂ دیگر بنہ   جوشِ سودائے کمن از سر بنہ
 آشنائے لذت گفتار شو   اے درائے کارواں بیدار شو

زین سخن آتش به پیرا بن شدم   مثل نے ہنگامہ استن شدم
چوں نوا از تارِ خود برخاستم   جتنے از بہرِ گوشِ راستم
بر گرفتہ پرودہ از رازِ خودی

و انمودم سترِ اعجازِ خودی

بوقشِ ہستیم انگارہ (۱)   ناقبولے ناکسے ناکارہ
عشقِ سواں زد مرا آدم شدم   عالمِ کیم عالمِ شدم
حرکتِ اعصابِ گردوں دیدہ ام   در گمہ گردشِ غولِ دیدہ ام
بہرِ انساں چشمِ من شہا گریست   تا دریدم پرودہ اسرارِ زسیت
از درونِ کارِ گاہِ ممکنات   بر کشیدم سترِ تقویمِ حیات
من کہ این شبِ را چو مہ راستم   گہو پائے ملتِ بیضاستم
مٹتے دریاغ و ریاغ آوازہ اش   آتشِ دلہا سرودِ تازہ اش
فرہ گشت و آفتابِ نبار کرد   خرمین از صدرِ رومی و طار کرد

آه گرم دخت برگردون کشم   گرچه دودم از تبار آتشم
 خامه ام از بهمت منکر بلبند   راز این نه پرده در صحرای گند
 قطره تا همپایه دریا شود
 ذره از بالیدگی صحرای شود

شاعری زینش نوی مقصود نیست   بت پرستی بت گرمی مقصود نیست
 بهندیم از پارسی بیگانه ام   ماه نو باشم تهی میانه ام
 حُسن انداز بسیار از من مجو (۱)   خوانسار و هفتاس از من مجو
 گرچه بندی در غنوبت شکر است (۲)   طرز گفتار در شیرین تر است
 فکر من از جلوه اش مسخر گشت   خامه من شاخ نخل طور گشت
 پارسی از رفعت اندیشم   در غرور و با فطرت اندیشم
 خروده بر مینا گیرایم   خروده بر مینا گیرایم
 دل بدوق خروده مینا به بند   دل بدوق خروده مینا به بند

خنده و هفتاس
 ایوان که دستش در تقاضا
 چنان کی خاکش در شوق
 شادمانی

خروده بر مینا گیرایم
 خروده بر مینا گیرایم
 خروده بر مینا گیرایم
 خروده بر مینا گیرایم

در بیان اینکه اصل نظام عالم از خودی است و تسلل

حیات تعلیقات خود بر استحکام خودی انحصار دارد

پیکر هستی ز آثار خودی است	هر چه می بینی ز اسرار خودی است
نوشتن را چون خودی بیدار کرد	آشکارا عالم پندار کرد ^{Imagination}
صد جهان پوشیده اندر ذات او	غیر او پیدا است از اثبات او
در جهان تخم خصومت کاشت است	نوشتن را غیر خود پنداشت است ^{suppose}
سازد از خود پیکر غبار را	تا فدا بد لذت پیکار را
میکشد از قوت بازوئے خویش	تا شود آگاه از نیروئے خویش
خود سیری نمائے او عین حیات	همچو گل از خوں و ضو عین حیات

۱۔ اس عنوان کے ذیل میں جو اشعار ہیں ان سے لفظ خودی کے معنوں پر روشنی پڑے گی
اس ضمن میں صفحہ نمبر ۲۸ کے اشعار بھی زیر نظر رکھیے۔

از پئے یک نغمہ صد شیون کند	بهر یک گل خون صد گلشن کند
بهر حرفی صد مقال آورده است	یک فلک را صد بلال آورده است
خلق و تکمیل جمال معنوی	عذر این اسراف این سنگین دی
نافه عذر صد آهوی غن	حسن شیریں عذر در و کوکین
شمع عذر محنت پروانه ها	سوز بهیم قیمت پروانه ها
تابیار و صبح فردا تے بدست	خامه او نقش صدام و زلفت
تا چراغ یک محسوس فروخت	شعله تائے او صد ابراهیم سوخت
عامل و محمول و اسباب و علل	می شود از بهر غرض عمل
سوز و اندوه و کشد میر و مد	خیزد و انگیزد و پرتاب دزد
آسمان موج زگر و راه او	و سعت ایام و لاناگاه او
شب و خواش و از بیداریش	گل بحیب آفاق از گلکاریش
جز پرستی عقل را تعلیم کرد	شعله خود در شر تقسیم کرد

خود شکن گردید و حسرت آفرید   اندکے آشفست و حسرت آفرید
 باز از آشفنگی بیزار شد   وز بهم پیوستگی کسار شد
 و نمودن غولش را غول خودی است   خفته در هر ذره نیر غول خودی است

قوت خاموش و بیاب عمل

از عمل پاسبان اسباب عمل ✓

چوں حیات عالم از زور خودی است   پس بقدر استواری زندگی است
 قطره چوں حرف خودی از بر کند   هستی بے مایه را گوهر کند
 باده از ضعف خودی بے پیکر است   پیکرش منت پذیر ساغر است
 گریچه پیکرمی پذیرد جام می   گردش از ما وام گیرد جام می
 کوه چوں از خود رود حسرت شود   شکوه سنج جوشش دریا شود
 موج تا موج است آغوش بحر   می کند خود را سوار دوش بحر
 حلقه ز نور تا گردید چشم   از تلاش جلوه با جنبید چشم

سبز چوں تاب مید از خویش یافت	همت او سینه گلشن شکافت
شمع هم خود را بخود نهجید کرد	خویش را از ذره ها تمهید کرد
خود گدازی پیشه کرد از خود مرید	هم چو اشک آفرز چشم خود چکید
گر بظرت پخته تر بودے نگین	از جراحت ما بیا سودے نگین
می شود سرمایہ دار نام غیر	دوش و مجروح بار نام غیر
چوں زمین بستی خود محکم است	ماه پای بند طواف پیهم است
هستی مهر از زمین محکم تر است	پس زمین مسحو حشم خاور است
جنبش از مرگاں بردشان چار	مایہ دار از سطوت او کو ہزار
تار و پود کسوت و آتش است	اصل او یک آنہ گردن کش است

چوں خودی آرد ہم نیرتے زلیست

می کشاید قلزم از جوئے زلیست

در بیان اینکه حیاتِ خودی از تخیلیق و تولیدِ مقاصد است

زندگانی را بفت از مدعاست	کار و تلاش را در از مدعاست
زندگی در جستجو پوشیده است	اصل او در آرزو پوشیده است
آرزو را در دل خود زنده دار	تا نگردد مشت خاک تو مزار
آرزو جان جهانِ رنگ و بوست	فطرت هر شیء این آرزوست
از متناقص دل در سینه ها	سینه ها از تاب او آئینه ها
طاقت پرواز بخشد خاک را	خضر باشد موسی ادراک را
دل ز سوز آرزو گیسو حیات	غیر حق میرد چو او گیسو حیات
چون تخیلیق تمت با زماند (۱)	شهرش شکست از پُر ازماند
آرزو هنگامه آراسته خودی	موج بیتابی ز دریای خودی
آرزو صید مقاصد را کند	دقرا فعال را شیرازه بند

زندہ را نفی تمتا مرده کرد	شعله را نقصان سوز افسوده کرد
چسبیت اصل دیدہ بیدار ما	بست صورت لذت بیدار ما
لبک پا از شوخی رفتار یافت	بلبل از سعی نوا منتقا یافت
نئے بروں از نیتاں آباد شد	نغمہ از زندان آواز داشت
عقل ندرت کج شگرد و تاج چسبیت	ہیچ میدانی کہ این عجا چسبیت
زندگی سرمایہ دار از آرزوست	عقل از زائیدگان لطن اوست
چسبیت نظم قوم و آئین رسوم	چسبیت را ز تازگیہائے علوم
آرزوے کو بزور خود شکست	سرزدل بیرون زد و صورت بہست
دست دندان و دماغ چشم و گوش	فکر و خیال و شعور و یاد و ہوش
زندگی مرکب چودر جنگاہ باخت	بہر حفظ خویش ایں آلات ساخت
آگہی از علم و فن مقصود نیست	غنجہ و گل از چین مقصود نیست
علم از سامان حفظ زندگی است	علم از اسباب تقویم خودی است

علم و فن از پیش خیزان حیات   علم و فن از خانه زادان حیات
 اے زرا از زندگی بیگانه خمیند   از شراب مقصدے مستانه خمیند
 مقصدے مثل سحر تابنده   ماسوے را آتش سوزنده
 مقصدے از آسماں بالاترے   دلرباے دستاںے دلبرے
 باطل دیرینه را غارتگرے   فتنه در حلیے سراپا محشرے
 ما ز تخلیق ممتا صدفن ایم
 از شعاع آرزو تابنن ایم

در بیان اینکه خودی از عشق و محبت احکام می پذیرد
 نقطه نورے که نام او خودی است   زیر خاک ماسو از زندگی است
 از محبت می شود پائنده تر   زنده تر سوزنده تر تابنده تر

از محبت اشتعال جوهرش (۱) ارتقاے ممکنات مضمشر
 فطرت او آتش اندوز در عشق عالم افروزی بیاموزد در عشق
 عشق را از تیغ و خنجر پاک نیست اصل عشق از آب باد و خاک نیست
 در جهان هم صلح و هم سبکای عشق آب حیواں تیغ جوهر دار عشق
 از نگاه عشق حنا را شق بود عشق حق آخر سراپا حق بود
 عاشقی آموزد محبوب بطلب چشم نوحه قلب ایوب بطلب
 کیمیا پیدا کن از مشت گلک بوسه زن بر آستان کاهل
 شمع خود را به چورومی بر فروز روم را در آتش تبریز سوز
 هست معشوقه نهان اندر دلت چشم اگر داری بیابنا نمت
 عاشقان اوز خواباں خوب تر خوشتر و زیباتر و محبوب تر
 دل ز عشق او توانا می شود خاک همدوشش ثریا می شود
 خاک نجد از فیض او چالاک شد آمد اندر وجد و بر افلاک شد

در دلِ مسلم مقامِ مصطفیٰ است	آبروئے ماز نامِ مصطفیٰ است
طور موجِ از غبارِ خانہ اش	کعبہ را بیتِ الحرم کا شانہ اش
کمتر از آنے ز اوقاش ابد	کاسبِ فراش از ذلتش ابد
بوریا نمونِ خوابِ راحتش	تاجِ کسرے زیرِ پایے متش
در شبِ تانِ حرّ خلوتِ گزید	قوم و آئین و حکومتِ آفرید
ماند شہا چشمِ او محرمِ نوم	تابہ تختِ خسروی خوابِ قوم
وقتِ محبِ تیغِ او آہنِ گداز	دیدہ او اشکبار اندر نماز
در دعائے نصرتِ آئینِ تیغِ او	قاطعِ نسلِ سلاطینِ تیغِ او
در جہاں آئینِ نو آغاز کرد	مسندِ اقوامِ پیشین در نور و
از کلیدِ دین در دنیا کشاد	ہمسچو او بطنِ ام گیتی نژاد
در نگاہِ او یکے بالا و پست	با غلامِ خویش بر یک خانِ شست
در مصافحے پیشِ آں گردوں ستر (۱)	و خترِ سردارِ طے آمد اسیر (۲)

(۱) مصافحہ: جنگ - (۲) سردارِ طے: عرب کے قبیلہ بنی طے کا سردار حاتم جو اپنی فیاضی کیلئے مشہور تھا

پائے در زنجیر و ہم بے پردہ بود	گردن از شرم و حیا خم کرده بود
و خترک را چوں نبی بے پردہ دید	چا و رخ و پیش روئے او کشید
ما از ازاں خاتون طے عریاں تریم	پیش اقام جہاں بے چادریم
روز محشر اعتبار ماست او	در جہاں ہم پرہ دار ماست او
لطف و قہر او سراپا رحمتے	آں بیاراں این باعدا رحمتے
آں کہ براعدا در رحمت کشاد	مکہ را سپینام لالتزیبے او
ماکہ از قید وطن بیگانہ ایم	چوں نگہ نور دو چشمیم و یکیم
از حجاز و چین و ایرانیم	شب نیم یک صبح خندانیم
مست چشم ساقی بطلاستیم	در جہاں مثل مے و مینا ستیم
امتیازات نسب پاک سوخت	آتش او این خس و خاشاک سوخت

(۱) لالتزیب علیکم الخ (یعنی تمہارے لئے کوئی تعزیر نہیں)، اگرچہ کفار عرب نے نبی کریمؐ کو بہت ایذا دی تھی مگر فتح مکہ کے بعد جبکہ فاتح کو انتقام کا حق اور قوت حاصل تھی حضور علیہ السلام نے لالتزیب علیکم فرما کر سب کو معاف فرمایا شعر بالا میں اسی آیہ شریفہ کی طرف تلمیح ہے۔

چوں گل صد برگ مارا بویکسیت   اوست جان این نظام وادیکسیت
 سیر مکنون دل او ما بدیم   نعره بے باکانه زدافتاشیم
 شور عشقش در نئے خاموش من   می تپد صد غممه آغوش من
 من چه گویم از تولايش که حصیت   خشک چوبے در فراق او گر سیت
 ہستی مسلم تحبلی گاہ او   طور ہا بالذکر گدراہ او
 پیکرم را آفرید آئینہ اش   صبح من از آفتاب سینہ اش
 در تپید و بدم آرام من   گرم تر از صبح محشر شام من
 ابر آزار است و من بتان او (۱)   تاک من نمناک از باران او
 چشم در کشت محبت کا شتم   از تماشا حاصلے برداشتم
 خاک یشرباز دو عالم خوشتر است   اے خنک شرے کہ آنجا دلبر است
 رشتہ انداز ملا جاہیم   نظم و نشر او علاج محاسن
 شعر لب ریز معانی گفته است   در شنائے خواجہ گوہر سفته است

ابر آزار
 ہر دو عالم
 ہر دو عالم
 ہر دو عالم

منسخہ کو نین راویباجہ اوست

جملہ عالم بندگان و خواجہ اوست

کیفیت باخیز و از صہبائے عشق ہست ہم تقلید از اسمائے عشق
کامل بسطام در تقلید فرد (۱) اجتناب از خوردن خربوزہ کرد
عاشقی محکم شوار تقلید یار / تا کمند تو شود بیز داں شکار
اندکے اندر حراے دل نشیں ترک خود کن سوئے حق ہجرت گزین
محکم از حق شو سوئے خود گام زن لات و عزائے ہوس را ہر شکن
لشکرے پیدا کن از سلطان عشق (۲) جلوہ گر شو بر سرِ فاران عشق
تا خداے کعبہ بنواز د ترا

شرح اِنِّیْ جَاعِلٌ سَاوَدُ تَمْرًا

(۱) حضرت بایزید بسطامیؒ نے خربوزہ کھانے سے محض اس بنا پر اجتناب کیا تھا کہ انہیں معلوم تھا کہ نبی کریمؐ نے یہ پھل کس طرح کھایا ہے۔ اسی کامل تقلید کا نام عشق ہے۔
(۲) سلطان: غلبہ: قوت۔ (۳) اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَہٗ (ایہ شریفہ)

در بیان اینکه خودی از سوال ضعیف میگردد

اے فراہم کردہ از شیراں خراج   گشتہ رو بہ مزاج از احتیاج
 خستگی بے توازن ناداری است   اصل در و تو ہمیں بیماری است
 می ربا بد رفت از فکر بلند   می کشد شمع خیال از جہنم
 از خم ہستی مے گلفام گیر   نفت خود از کیسہ ایام گیر
 خود فرو آ از شتر مثل عمر (۱)   اَلْحَذَرُ از منت غیر اَلْحَذَرُ
 تا بکے در یوزہ منصب کنی   صورت طفلان زنے مرکب کنی
 فطرتے کو بر فلک بند نظر   پست می گردوز احسان و گر
 از سوال اخلاص گردن خوار تر   از گدائی گدیہ گردناوار تر
 از سوال آشفتنہ اجزائے خودی   بے تجلی غسل سینائے خودی

(۱) جب بحالت سواری اشتر جناب فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے گر گیا تو اسے زمین پر سے اٹھائے کیلئے
 آپ خود اونٹ سے اترے اور اس معمولی کام کیلئے بھی کسی کا احسان گوارا نہ فرمایا اس شہر میں ایسی قومیں ہیں جن کو

مشت خاک خویش را از ہم میپاش
 گریه باشی تنگ و زود تنگ نخت
 رزق خویش از نعمت دیگر محو
 تان شبش پیش پیغمبر نخل
 ماه را روزی رسد از خوان مهر
 بهمت از حق خواه و با گردون تنیز
 آنکه خاشاک بتاں از کعبه رفت
 دانه بر منت پذیر خوان غمیر
 خویش را از برقی لطف غیر سوخت (۱)
 لے خنک آتش نه کاند آفتاب
 ترجیب از خجالت سائل نشد
 شکل آدم ماند و شست گل نشد

مثل مهر رزق خود از پہلو تراش
 در ره سیل بلا انگند زخمت
 موج آب از چشمه غاور محو
 روز فرداے که باشد جال گسل
 داغ بر دل دارد از احسان مهر
 آبروے ملت بهضیا مریز
 مرد کاسب را حبیب الله گفت
 گردش خم شسته احسان غمیر
 با شیزے مایه غیرت فروخت
 می نخواهد از خضر یک جام آب
 شکل آدم ماند و شست گل نشد

زیر گردون آں جوان از جیبند می رود مثل صنوبر سر بلند
 در تهی دستی شود خود دار تر بخت او خوابید و او بیدار تر
 قلزم زنبیل سیل آتش است گرز دست خود رسد بنم خوش است
 چون حجاب از غیرت مردانه باش
 هم به جسد اندر نگول پیمانه باش

در بیان اینکه چون دی از عشق و محبت محکم میگردد

قوائے ظاهره و مخفیة نام عالم را پستخر می سازد

از محبت چون خودی محکم شود نقش مندرنده عالم نشود
 زیر گردون گز کو اکب نقش بست غنچه ها از شاخه را و شکست

پنجہ او پنجہ حق می شود (۱) ماہ از انگشت او شق می شود
 در خصوصات جہاں گرد حکم (۲) تابع فذلین او دارا جسم
 با تو می گویم حدیث بوعلی در سواد بہند نام او جلی
 آن نوایر اے گلزار کہن (۳) گفت باما از گل رعن سخن
 خطہ این جنت آتش نژاد از ہواے دانش مینو سواد
 کو چکا بدش سوئے بازار رفت (۴) از شراب بوعلی سرشار رفت
 عامل آن شہری آمد سوار (۵) ہمر کا باو سلام و چویدار
 پیشرو زو بانگ اے ناہوشمند بر جسد داران عامل رہ مہند
 رفت آن درویش سرافکنہ پیش غوطہ زن اندریم افکار خویش
 چویدار از جام استکبار مست بر سر درویش چوب خود شکست

(۱) تلخیص ہے معجزہ شق القمر کی طرف ۱۲ - (۲) حکم بنصفت ۱۲

(۳) تلخیص ہے حضرت بوعلی قلندر کے اس شعر کی طرف "مر جاے بلبل باغ کہن از گل رعن با گویا سخن" ۱۲

(۴) کو چکا بدال مطلق فقہ میں مرید و پیشین دست کو کہتے ہیں ۱۲ - (۵) عامل - گورنر - حاکم ۱۲

از ره عامل فستیر آزرده رفت	دلگران و ناخوش و افسرده رفت
در حضور بوعلی منیر یاد کرد	اشک از زندان چشم آزاد کرد
صورت برقی که بر کسار ریخت	شیخ سیل آتش از گفتار ریخت
از لگ جان آتش و گیر کشود	با دبیر خویش ارشاد می نمود
خامه را بر گیر و فرمانی نویس!	از فقیر سوئے سلطان نویس!
بنده ام را عاملت بر سر زده است	بر متاع جان خود انگر زده است
باز گیر این عامل بد گوهری	ورنه بخشم ملک تو باد گیر
نامه آن بنده حق دستگاه	لرزه ها انداخت در اندام شاه
پیکرش سرمایه آلام گشت	زرد مثل آفتاب شام گشت
بهر عامل حلقه زنجیر حبست	از قلند عفو این تقصیر حبست
خسرو شیرین زبان نگین بیا	نغمه هاشم از ضمیر کن فکا
فطرتش روشن مثال ماهتاب	گشت از بهر سفارت انتخاب

چنگ را پیش قلندر چوں نواخت از نوائے شیشه جاش گداخت
 شوکتے کو نچتہ چوں کسار بود قیمت یک نمہ گفتار بود
 نیست بر قلب درویشاں مزین
 خویش را در آتش سوزاں مزین ۷

حکایتیں ہیں معنی کہ مسئلہ نفی خودی از مختصرات
 اقوام مغلوبہ بتی نوع انسان است کہ بایں یق
 مخفی اخلاق اقوام غالبہ را ضعیفی سازند
 آن شنیدستی کہ در حدیثیم (۱) گویند اداں در علف زارے مقیم

از وفورِ کاه نسل افند آمدند	فالغ از اندیشه آمد آمدند
آخر از ناسازی تقدیر میش	گشت از تیر بلائی سینه ریش
شیرها از همیشه سدیروں دند	بر علف زار بران شبخون دند
جذب استیلا شعارِ قوت است	فتح را از آشکارِ قوت است
شیرِ زکوس شهنشاهی نواخت	میش را از حریت محروم ساخت
بسکه از شیراں نیاید جز شکار	سرخ شد از خونِ میش آں مرغزار
گو سفندے زیرِ کفِ فهمیده	کنند سالے گرگِ باران و دیده
تنگدل از روزگارِ قومِ خویش	از ستمهایِ هزارِ سینه ریش
شکوه با از گردشِ تقدیر کرد	کارِ خود را محکم از تدبیر کرد
بهر حفظِ خویش مردِ ناتوان	حمیله با جوید ز عهتِ کارِ دانا
دعای از پئے دفعِ ضرر	قوتِ تدبیرِ گرد و تیز تر
پنجه چوں گرد و جنونِ تهفام	فتنه اندیشی کفِ عقلِ غلام

گفت با خود عقدہ مشکل است   قلزم غمہائے مابے سہل است
 بیش نتواند بزور از شیرست   سیم ساعد ما و او پولا دوست
 نیست ممکن کن کمال و عطا و پسند   خورے گرگی آفریند گو سفند
 شیر نر را بیش کردن ممکن است   غافلش از خویش کردن ممکن است
 صاحب آوازہ الہام گشت   واعط شیران خجں آشام گشت
 نعرہ زدے قوم کذاب آش (۱)   بے خبر از یوم محسن مستمیر
 مایہ دار از قوت روحانیم   بہر شیراں مرسل نیروانیم
 دیدہ بے نور را نور آدم (۲)   صاحب دستور و مامور آدم
 توبہ از اعمال نامحسوس کن   لے زیبا اندیش فکر سود کن
 ہر کہ باشند زور و آفرینشی است   زندگی مستحکم از نفی خود می است
 روح نیکیاں از علف یا بد غذا (۳)   تارک اللحم است مقبول خدا

(۱) کتاب شرمس و ستر قرآنی الفاظ ہیں۔ ۱۲۔ (۲) دستور؛ شریعت ۱۲۔ (۳) تارک اللحم؛ گوشت کھانہ والا

تیزی دندان ترا رسوا کند (۱) دیده ادراک را اعمی کند
 جنت از بهر ضعیفان است و بس (۲) قوت از اسباب خسران است و بس
 جستجو عظمیت و سطوت ثمر است / تنگدستی از امارت خوشتر است
 برق سوزاں در کمین دانه نیست / دانه که خرمن شود فرزانه نیست
 ذره شو صحرای مشو گرعتلی / تا ز نور آفتاب بر خوری
 اے که می نازی بذبح گو سفند / ذبح کن خود را که باشی از حنبد
 زندگی را می کند ناپایدار / جبر و قهر و انتقام و اقتدار
 سبزه پامال است روید بار بار / خواب مرگ از دیده شوید بار بار
 غاسل از خود شوا گرفت زانہ / گرز خود غاسل نہ دیوانہ
 چشم بند و گوش بند و لب بند / تا رسد فکر تو بر چرخ بلند
 این علف از جہاں ہیچ است ہیچ / تو بریں موبہوم اے ناداں ہیچ

خیل شیر از سخت کوشی خست بود	دل بذوق تن پستی بسته بود
آمدش این پند خواب آور پسند	خورد از خامی فسون گوسفند
آنکه کردی گوسفندان را شکا	کرد دین گوسفندی خستیا
با پلنگان سازگار آمد علف	گشت آخر گوهر شیر می خرف
از علف آن تیزی ندان نماید	همیت چشم شرار افشاں نماید
دل بتدریج از میان بسیند رفت	جوهر آییند از آئینه رفت
آن جنون کوشش کامل نماید	آن تقاضای عمل و دل نماید
اقتدار و عزم و استقلال رفت	اعتبار و عزت و قبال رفت
پنجه های آهنبیس بے نور شد	مرد شد و لها و تنها گور شد
زور تن کا بهید و خود جاں فرود	خوف جاں ساریه همت بود
صد مرض پیدا شد از بے ممتی	کوته دستی بیدلی و دوں فطرتی
شیر بیدار از فسون شیش خفت (۱)	انحطاط خویش را تندی گفت

در معنی اینکه افلاطون نانی که تصاویر ادبیا اقوام

اسلامیه از افکار او از عظیم پذیرفته بر مسلك گویند

رفته است از تخیلات و احتراز واجب است

راهب و برینه افلاطون حکیم از گروه گویند ان و تیم

رخش او در ظلمت معقول گم (۱) در کستان وجود نگذرد

آنچنان افسون نامحسوس نمود اعتبار از دست چشم و گوش بُرد

گفت بر زندگی در مردن است شمع را صد جلوه از افسردن است

بر تخیلهائے ما فرمان رواست جام او خواب آور گیتی بُبَست

(۱) رخس: گمراهی ظلمت معقول: فلسفه کی تاریکی ۱۲ -

حکیم او بر جان صوفی محکم است	گوسفندے و لباس آدم است
عالم اسباب را افسانہ خواند	عقل خود را بر سر گردوں بنا
قطع شاخ سرور عنایہ حیات	کار و تحصیل اجزایہ حیات
حکمت او بود را نابود گفت	فکرت لاطوں نیاں را سود گفت
چشم ہوش او سراپا فرید	فطرت خوابید و خوابے آفرید
جان او وارفت نہ معذوم بود	بسکہ از ذوق عمل محسوم بود
خالق اعیان نامشود گشت	منکر ہنگامہ موجود گشت (۱)
مردہ دل را عالم اعیان خوش است	زندہ جان را عالم امکان خوش است
لذت رفتار بر کیش حرام	آہوش بے بہرہ از لطف حرام

(۱) اس شعر میں فلاطون کے مشہور مسئلہ اعیان کی طرف اشارہ ہے جس پر ارسطو نے نہایت عمدہ تنقید کی ہے۔
 فہموس ہے کہ اس مسئلے کی توضیح اس جگہ ناممکن ہو چکی ہے۔ ابھی نے الجمع میں اراستہ میں ارسطو اور فلاطون کے خیال
 ثابت کرنے کی کوشش کی ہے جو مجھے کو یک نام کام رہی ہو۔ اسی سبب سے میری نے جمال کے ایرانی حکما میں ہیں اپنی کتاب
 اسرار الحکم میں زیادہ تر فلاطون کا تتبع کیا ہے۔ عربی اور فارسی جاننے والے ناظرین ان کتب کی طرف توجہ کریں۔ انگریزی
 دانوں کو فلسفہ مغرب کی کسی انگریزی تاریخ سے ان مسائل کی حقیقت مختصر طور پر معلوم ہو جائے گی۔

طائرش را سینه از دم بے نصیب	شبنش از طاقتِ رم بے نصیب
از طپیدن بخیب پر وانه اش	فوقِ روئیدن ندارد وانه اش
طاقتِ غوغایِ این عالم نداشت	راهبِ ما چاره غیر از رم نداشت
نقشِ آن دنیا را فیون خورده بست	دل بسوزِ شعله افسرده بست
باز سوئے آشیایِ نامد فرود	از شیمین سوئے گردوں پر کشود
من ندانم در دیانختِ نجم هست	در نجمِ گردوں خیالِ او گم است

قوس از سحرِ او مسموم گشت

خفت و از فوقِ عملِ محروم گشت

در حقیقت شعرو صلاح ادبیات اسلامی

گرم خون انسان ز داغ آرزو	آتش این خاک از چراغ آرزو
از تمنای بجام آمد حیات	گرم خمیسه و تیز گام آمد حیات
زندگی مضمون تسخیر است و بس	آرزو افسون تسخیر است و بس
زندگی صید سنگن و دام آرزو	حسن را از عشق بچینم آرزو
از چه رو خمیسه و تمنا و مبدم؟	این نوا را زندگی را زیر و بم
هر چه باشد خوب و زیبا و جمیل	در بیابان طلب ما را دلیل
نقش او محکم نشیند در دلت	آرزو ها آتش نیند در دلت
حسن جنالاق بهار آرزوست	جلوه اش پروردگار آرزوست
سینه شاعر تجلی زار حسن	خیزد از سینا را و انوار حسن
از گاهش خوب گردد خوب تر	فطرت از افسون او محسوب تر

از دیش بلبل نوا آموخت است	غازه اش خار گل فروخت است
سوز او اندر دل پروانه ها	عشق را رنگین از واقسانه ها
بحر و بر پوشیده در آب و گلش	صد جهان تازه مضمردش
در دماغش نادمید لاله ها	ناشنیده نغمه ها هم ناله ها
فکر او با ماه و نجم نیم نشین	زشت را نا آشنا خوب آفرین
خضر و در ظلمات او آب حیات	زنده تر از آب چشمش کائنات
ماگران سیریم و خام و ساده ایم	در مونسزل زبا افتاده ایم
عذیب او نوا پرداخت است	حیله از بهر ما انداخت است
تا کشد ما را بفرو و س حیات	حلقه کامل شود تو س حیات
کاروانها از درایش گام زن	در پی آواز نایش گام زن
چون سیمش در ریاض ماورد	نرمک اندر لاله و گل می خرد
از فریب او خود فنا زندگی (۱)	خود حساب و ناشیکبار زندگی

اہلِ عالم را صلہ برخواں کند
آتشِ خود را چو باد از زان کند

وای قومے کز اجل گیسو برات (۱)، شاعرش ابوسداز ذوقِ حیات
خوش نماید زشت آئینہ اش در جگر صد شتر از نوشینہ اش
بوستہ او تازگی از گل برد ذوقِ پرواز از دلِ طبل برد
سست اعصاب تو از افیون او زندگانی قیمتِ مضمون او
می رہاید ذوقِ عسائی ز سرِ بجرہ شاہین از دمِ سرش تند
ماہی از سینہ تاسر آدم است (۲) چوں بناتِ آشیان اندریم بہت
از نوا بر ناحہ افسوں زند کشتیش دقیریا انگند
نغمہ ہیش از دلت زرد و ثبات مرگ را از سحرِ دانی حیات

(۱) ابوسیدین: در گوشتانی کرنا۔ ۱۲۔ (۲) بناتِ آشیان: ہمہ رکبتین پرہیز جن کو عربی میں بنات البحر اور انگریزی میں سائرنز کہتے ہیں۔ ملاحوں کے توہمات کہو سے اُن کا آدھا جسم چھلی کا ہے اور آدھا انسان کا۔ اور جہاز ران اُنکی خوش آوازی سے بے راہ ہو کر غرق ہوتے ہیں۔ ۱۲۔

دایہ ہستی ز جان تو برد (۱) لعلِ عتابی ز کان تو برد

چوں نیال پیرایہ بند و سود را می کند مذموم ہر محمود را

دبیم اندیش اندازد ترا از عمل بیگانه می سازد ترا

خستہ دما از کلاش خستہ انجمن از دور جاش خستہ

جوے برقی نیست در بیان او یک ہر آب رنگ و بوستان او

حسن اورا با صداقت کار نیست (۲) در پیش جز گوہر قند از نیست

خواب را خوشتر ز بیداری نمود آتش ما از نفسہ اش فہر

قلب مسموم از سرودِ بلباش خفتہ وارے زیر انبارِ گلش

از حشم و مینا و جاش الخد

از منہ آئینہ فاش الخد

اے ز پافتادہ صہبائے او صبح تو از مشرق مینائے او

ای دولت از نغمه هایش سر و جوش	زهرت آتلی خرد و انداه گوش
ای دلیل خطاط انداز تو	از نوافست و تار ساز تو
آس چنای زار از تن آسانی شدی	در جهان ننگِ مسلمانی شدی
از درگِ گل می توان بستن ترا	از نسیم می توان خستن ترا
عشق رسوا گشته از فریاد تو	زشت رویشش از بهر آد تو
زرد از آزار تو رخسار آد	سرمئی تو برده سوز از نار آد
خسته جان از خسته جانیه تو	نا توان از نا توانیه تو
گریه طفل لانه در پیمان اش	کلفت آیه متلع خانه اش
سرخوش از در یوزه میخانه ما	جلوه دزد و روزن کاشانه ما
ناخوشی افسرده آزرده	از لکد کوب نگهبان مرده
از غماں مانند نه کا هیده	وز فلک صد شکوه بر لب چیده
لا به و کین جوهر آئینه اش	نا توانی هم دیدینه اش

پست بخت ز یروست دوش نہا ناسزا و نا امید و نامر
 شکیونش از جان تو سیر یزد لطف خواب از دیدہ ہمسایہ برد
 دوائے بر عشق کہ نار او فسد
 جسم زائید و در تحبسانہ مرد

اے میان کیسہ اتفتد سخن بر عیار زندگی اور ابرزن
 فکر روشن بین عمل را رہبر است چوں دغش برق پیش از تند رست
 فن کرمالح در ادب می بیدیت رجعتے سوئے عرب می بیدیت
 دل بہلمائے عرب باید سپرد (۱) تا دم صبح حجاز از شام گرد
 از چین زار جسم گل چیدہ نو بہار بہند و ایراں دیدہ
 اند کے از گرمی صحرا بخورد بادہ دیرینہ از حنہ بخورد
 سر یکے اندر بر گزمش بدہ تن دے باصرہ گر گزمش بدہ

(۱) سہلے ادبیات عرب میں مشوقہ کا نام ہے۔ دوسرے مصرعے میں شیخ حمام الحق ضیاء الدین کے منقولہ
 اَصْنَعْتُ كَرْجِيًا - اَبْجَعْتُ عَرَبِيًّا کیون اشارہ ہے۔

مدتے غلطیدہ اندر سریر (۱) خوبہ کپاس درشتے ہم گبیر
 قرنسار لالہ پا کو بیدہ عارض از شبنم چو گل شوئیدہ
 خویش را بر ریگ سوزاں ہم بزن غوطہ اندر چشمہ زہم بزن
 مثل بلبل ذوق شیون تاکجا در چین زاراں شمین تاکجا
 لے ہما از بین دامت از جند آشیانے ساز بر کوہ بلند
 آشیانے برق و تندر در برے (۲) از کنام جستہ بازاں بر ترے

تا شوی در خور و پیکار حیات

جسم و جانست سوز دا زنا حیات

(۱) ایک قسم کا سخت کپڑا - ۱۲ - (۲) کنام: باز کے رہنے کی جگہ۔

در بیان این که تربیتِ خدی را سه مهل است

مرحلہ اول اطاعتِ مرحلہ دوم راضی بنفیس

و مرحلہ سوم رانیا بتِ الهی نماید

مرحلہ اول اطاعت

خدمت و محنت شعارِ اشتراست   صبر و استقلالِ کارِ اشتراست
گامِ او در راهِ کم غوغاست (۱)   کاروانِ را زورِ قیصر است

(۱) زورِ قیصر -

نقشِ پائش قسمتِ ہر بیشیہ کم خور و کم خواب و محنتِ بیشیہ
 مستِ زیرِ بارِ محملِ می‌ود پائے کو باں سوئے منزلِ می‌ود
 سرخوش از کیفیہ فی قمارِ خوشی در سفر صابر تر از اسوانِ عیش
 تو ہم از بارِ فراغِ سر متاب (۱) بر خوری از غمتِ حسنِ المآب
 در اطاعتِ کوشِ اے غفلتِ شعاً (۲) می‌شود از جبِ پیدائختیا
 ناکس از نساں پذیرِ کی‌کس شود (۳) آتشِ ارباشد ز طغیانِ خس شود
 ہر کہ تسخیرِ مہ پوین کند خوش را زنجیری آئین کند
 باد را زنداں گلِ خوشبو کند قید بُورانا منہ آہو کند
 می‌زند اختر سوئے منزلِ قدم پیش آئینے سیرِ سلیم خم
 سبزہ بر دینِ نور و تیدہ است پائمال از ترکِ آں گردیدہ است

(۱) تلمیح ہے آیہ قرآنی کی طرف ۱۲- (۲) اس شعر میں الہیات اسلامیہ کے مشہور مسئلہ جبر و اختیار
 کی طرف اشارہ ہے مقصود یہ ہے کہ اعلیٰ اور سچی حریت اطاعت یعنی پابندیِ فراغ سے
 پیدا ہوتی ہے۔ ۱۲- (۳) طغیان: سرکشی۔ حد سے گند جانا۔ ۱۲-

بر جسد اندر رگ او خون او	لاله پیس سوختن قانون او
فته با صحر است از آئین وصل	قطرها دریاست از آئین وصل
تو چو غافل ز این سال وی	باطن هر شے ز آئین قوی
زینت پاکن همان زنجیر سیم	باز اے آزاد دستور قدیم

شکوه سنج سختی آئین مشو
از حدود مصطفی بیرون مرو

مرحله دوم ضبط نفس

خود پرست خود سوار و خود سرست	نفس تو مثل شتر خود پرود است
تا شوی گوهر اگر باشی خرف	مرد شو آور زمام او بکف
می شود من را پذیرا ز دیگران	هر که بر خود نیست فرمانش رواں
با محبت خوف را آهینتند	طرح تمسیر تو از گل رنجیتند

خوفِ آلامِ زمین و آسمان	خوفِ دنیا خوفِ عقبی خوفِ جان
حُبِ خویش و اقربا و محبتِ ن	حُبِ مال و دولت و حُبِ وطن
کشتہ فحشا ہلاکِ سنگدہشت	امتناعِ ما و طین تن پرور ہست
ہر طمسِ خوفِ راغواہی شکست	تا عصاے لا الہ داری بدست
نمِ نگہ و پیشِ ہلِ گردش	ہر کہ حق باشد چو جان اندر نش
خاطرش مرعوبِ غیر اللہ نیست	خوفِ رادِ سینہ و راہِ نیست
فالغِ از بندِ زن و اولاد شد	ہر کہ در استلیمِ لا آباد شد
می نہد ساطورِ جبرِ حلقِ لیسر	می کند از ماسوے قطعِ نظر (۱)
جانِ جشیمِ اوز باد از زان تمہست	بایکی مثلِ هجومِ شکر است
قلبِ مسلمِ راجِ صحتِ نماز	لا الہ باشد صد گویہ نماز
قاتلِ فحشا و بغی و سنگدہشت	در کفِ مسلمِ مثالِ خنجر ہست (۲)

(۱) ساطور: چھری حضرت ابراہیم علیہ الصلوٰۃ کی قربانی کی طرف اشارہ ہے۔ ۱۲

(۲) إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْفَعُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ (آیہ شریفہ)۔

روزه بر جمع و عطش شبخون زند (۱) خیمه بر تن پروری را بشکند

مومنان را فطرت افروز است حج هجرت آموز و وطن بهوز است حج

طاعتی سرمایه جمعیتت ربط اوراق کتاب ملتت

حُب دولت را فاسازد ز کوه هم مساوات آشنا سازد ز کوه

دل ز حُشِ تَفَقُّوا محکم کند (۲) ز فسناید الفت ز رکم کند

این همه اسباب احکام تست پنجه محکم اگر اسلام تست

اهل قوت شوز و رد یا قوی

تا سوار اُشتر خاکی شوی

مرحله سوم نیابت الهی

گرشتر بانی جهان بانی کنی زیب استاج سلیمانی کنی

(۱) جوع و عطش: بهر کادر پیاس ۱۲- (۲) لَنْ تَقَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا (آیه شریفه)

تا جہاں باشد جہاں آراشوی (۱) تا جہاں ملک لایبلی شوی
 نائب حق در جہاں لودن خوش است بر عناصر حکمراں بودن خوش است
 نائب حق ہموچو جان عالم است ہستی او ظل اسم اعظم است
 از رموز جہنم و کل آگہ بود در جہاں قائم بامر اللہ بود
 نیمہ چوں در وسعت عالم زند این باطل کہنہ را برہم زند
 فطرتش محمود و می خواہد نمود عالمے دیگر بیارود در وجود
 صد جہاں مثل جہاں جہنم و کل روید از کشت خیال او چو گل
 پختہ سازد فطرت ہر خام را از حرم بیرون کند اصنام را
 لغمہ زاتار دل از مضراب او بہر حق بیدار تی او خواب او
 شیب را آموزد آہنگ شباب (۲) می دہد ہر چیز را رنگ شباب
 نوح افسان را بشیر و ہنمیر ہم سپاہی ہم بہگمیر ہم امیر

(۱) ملک لایبلی یعنی وہ ملک جو زمانے کے دمت بردے ہمیشہ محفوظ رہے ۱۲-۱۳ (۲) شیب بڑھاپا۔

مدعاے سلم الاسماستے (۱) میر سبحان الذی اسراستے
 از عصا دست سفیدش محکم است (۲) قدرت کامل جلمش توام است
 چون غناں گیر و بدست آن شہسوار تیز تر گردد سمندر و زگار
 خشک سازد و بیت او نیل را (۳) می برد از مصر اسرائیل را
 از قلم او خمیند و اندر گردن مرده ہا نہا چوں صنوبر در چمن
 ذات او تو جمیع ذات عالم است از جلال او نجات عالم است
 ذرہ خورشید آتش از سایہ اش قیمت ہستی گراں از سایہ اش
 زندگی بخشد ز عجزِ عمل می کند تجدید اندازِ عمل
 جلوه یاختہ ز نقش پائے او صد کلیم آوازہ سینائے او
 زندگی را می کند تفسیر نو می دہد این خواب را تعبیر نو
 ہستی مکنون اورا ز حیات نغمہ نشنیدہ ساز حیات

(۱) تلویح ہے آیات قرآنی کی طرف ۱۲- (۲) دست سفید حضرت موسیٰ کا روشن ہاتھ ۱۲

(۳) اس شعر میں حضرت موسیٰ کے قصہ کی طرف تلویح ہے۔ ۱۲

طیج مضمون بندِ فطرت نعل شود	تا دو بیت ذاتِ او موزوں شود
مشتِ خاکِ ما سرگردوں رسید	زین غبار آں شہسوار آید پدید
نخستہ در خاکِ سترا موزِ ما	شعلہ فروائے عالم سوزِ ما
غنیہ ماگستال در دامن بہت	چشمِ ما از صبحِ فردا روشن بہت
اے سوارِ اشہبِ وراں بیا (۱)	اے فرغِ دیدہ امکاں بیا
روئی ہنگامہ ایجا دشتو	در سوادِ دیدہ ہا آباد شو
شورشِ اقوام را خاموش کن	نغمہ خود را بہشتِ گوش کن
خیز و فتانِ انوثت سازدہ	جامِ صہبائے محبت باز دہ
باز در عالمِ بیارِ ایامِ صلح	جنگجویاں را بدہ چینیام صلح
نوعِ انسانِ فروع و تو حاصلی	کاروانِ زندگی را ہنسی
رنجیت از جورِ خزاں برگِ شجر	چوں بہاراں بر ریاضِ ما گذر
سجدہ ہائے طفلک و برنا و پیر	از جبینِ شہسارِ ما بگیری

از وجود تو سرا فرانیم ما
پس به سوزِ این جہاں سوزیم ما

در شرح اسرارِ اسمائے علی مرتضیٰ

عشق را سہمائیہ ایماں علیؑ	مسلمِ اول شہِ مرداں علیؑ
در جہاںِ مشیل گہر تابندہ ام	از ولایے دودمانش زندہ ام
در خیابانش چو بواوارہ ام	نرگسم و ارتقہ نطنارہ ام
مے اگر ریزد ز تاکِ من از دوست	ز مزم از جوشد ز خاکِ من از دوست
می توان دیدن نواور سینہ ام	خاکم و از مہرِ او آئینہ ام
ملت حق از شکوہش فر گرفت	از رخِ او فالِ پیغمبر گرفت
کائنات آئیں پذیر از دودہ اش	قوتِ دینِ مبیں فرمودہ اش

حق ید افتد بخاند در آم الکتاب	مُرسل حق کرد دانش بوتراب
بهر اسمای علی داند که حمیت	هر که داناے رموز زندگیت
عقل از بیدار و در شیون است	خاک تاریک که نام او تن است
چشم کو رو گوش ناشنا از نو	فکر گردون رس زمین پیا از نو
رهرواں را دل برین بزن شکست	از هوس تیغ دور و دار و بدست
این گل تاریک را اکسیر کرد	شیر حق این خاک را تخمیر کرد
بوتراب از دستخ اقلیم تن است	مُرضی کن تیغ او حق روشن است
گوهرش را آبر و خود داری است	مرو کشور گیر از کزاری است
باز گرداند ز مغرب آفتاب	هر که در آفاق گردد بوتراب (۱)
چون نگین بر خاتم دولت نشست	هر که زیر بر مرکب تن تنگ بست
دست او آنجا قسیم کوثر است	زیر پاش اینجا شکوه خیر است
از ید الهی شهنشاهی کند	از خود آگاهی ید الهی کند

بجز این نیست

فاتِ او دروازہ شہرِ علوم	زیرِ فرمانش حجاز و چین و روم
حکمرانِ بایں شدن بر خاکِ خویش	تا سمن روشن خوری از تاکِ خویش
خاکِ گشتن مذہبتِ دانگی است (۱)	خاکِ را اب شو کہ این مرگِ انگی است
سنگِ ثوایِ همچو گلِ نازکِ کن	تا شوی بنیادِ دیوارِ چمن
از گلِ خود آدمی تعمیر کن	آدمی را عالمی تعمیر کن
گر بنا سازی نہ دیوارِ دورے	خشتِ از خاکِ تو بند و دیگرے
اے ز جو چرخِ ناہنجارِ تنگ	جامِ تو فریادی بیدارِ سنگ
نالہ و فدا و ماتم تا کجا	سینہ کو بہا ہے پھیم تا کجا
در عمل پوشیدہ مضمونِ حیات	لذتِ تخلیقِ قانونِ حیات
خیز و خلاقِ جہانِ تازہ شو	شعلہ در بر کن جنیلِ آوازہ شو
با جہانِ نامساعد ساختن	ہست و مہستِ داں سپردِ خن

(۱) حضرت علی رضی اللہ عنہ کی کنیت (ابو تراب یعنی مٹی کا باپ) کی طرف تلمیح ہے۔ ۱۲۔

مرد خود دار می که باشد پخته کار	بامزاج او باز در روزگار
گر نه سازد بامزاج او بهیسان	می شود جنگ آزا با آسمان
بر کند بنیاد موجودات را	می دهد ترکیب نوزدات را
گردش آیم را بر هم نند	چرخ نیلی فام را بر هم نند
می کند از قوت خود آشکار	روزگار نو که باشد سازگار
در جهان نتوان اگر مردانه نیست	همچو مردان جاں سپردن نیست
آزماید صاحب قلب سلیم	زور خود را از مهات عظیم
عشق بادشوار و زیدین خوش است	چون خلیل از شعله گل چیدن خوش است
ممکنات قوت مردان کار	گرد و از مشکل پسندی آشکار
حربه دوز بهمان کهن است بس	زندگی را این یک آئین است بس
زندگانی قوت پیدا است	اهل اواز ذوق استیلا است
عفو بجا سر دمی خون حیات	سکته در بیت مزون حیات

ہر کہ در قعر مذلت مانده است	نا توانی راقعیت خوانده است
نا توانی زندگی را رہزن است	بطنش از خوف و روع آبتن است
از مکارم اندرون او تنی است	شیرش از بہر دامن فرہی است
ہوشیار اے صاحب عقل سلیم	در کمینہ می نشیند این غنیم
گر خود مندی فریب او مخور (۱)	مثل حربا بہر زمان نگش و گر
شکل او اہل نظر نشناختند	پروہ ہا بر روئے او انداختند
گاہ او را جسم نرمی پڑہ دار	گاہ می پوشد روانے انکسار
گاہ او ستور در مجبوری است	گاہ پنہاں در تہ معذوری است
چہرہ در شکل تن آسانی نمود	دل ز دست صاحب قوت بود
با توانائی صداقت توام است	گر خود آگاہی ہمیں جام است
زندگی کشت است حاصل قوت بہت	شرح رمز حق و باطل قوت بہت

(۱) حربا: ایک قسم کا جانور جو ہر گھڑی اپنا رنگ بدلتا رہتا ہے ۱۲۔

مدعی گمبایه دار از قوت است   دعوی او بے نیاز از حجت است
 باطل از قوت پذیردشان حق   خویش را حق انداز ابطال حق
 از کُن اوز هر کوشی شود   خیر را گوید شرے شرعی شود
 اے ز آداب امانت بنماید   از دو عالم خویش را بهتر شمراید
 از روزِ زندگی آگاه شو   عالم و جاہل ز غیبِ الله شو
 چشم و گوش و لب کشا اے ہوشمند
 گردِ بسینی راہِ حق بر من بچند

حکایت نوجوانی از مرو کہ پیش حضرت سیدِ محمد
 علی، جویری رحمۃ اللہ علیہ مدہ استم اعدا فریاد کرد
 سید جویری محمد دوم اُم (۱) مرتدا و پیرِ خبیث را حرم

(۱) پیرِ خبیث - خواجہ معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ حضرت جویریؒ کے فرار پر تشریف لائے تھے ۱۱

بند ہائے کوہسار آساں گسیخت	در زمین ہند تحسین سجد رنجیت
عہد فاروق از جہاں تازہ شد	حق ز حرف او بلند آوازہ شد
پاسبانِ غرتِ اُم الکتاب	از نگاہش خانہ باطل خواب
خاکِ پنجاب از دم اوزندہ گشت	صبح ما از مہر او تابندہ گشت
عاشق و ہم قاصدِ طیبِ عشق	از جبینش آشکارا سداِ عشق
دستمانے از کمالش ہر کم	گلشنے در غنچہ مضمر کم
نوجوانے قاتلش بالا چہ سرو	واردِ لاہور شد از شہرِ مرو
رفت پیشِ سیدِ الاجباب	تا رہا بد ظلمتِش را آفتاب
گفت محصورِ صعبِ عداستم	در میانِ سنگہا میناستم
با من آموزدے شہِ گردوں مکان	زندگی کردن میانِ دشمنان
پیر و اناسے کہ در دوشِ جلال	بستہ پیمانِ محبت با جلال
گفت اے نامحرم از رازِ حیات	غافل از انجم و آغازِ حیات

فارغ از اندیشه اغیار شو   قوت خوابیده بیدار شو
 سنگ چس بر خود گمان شیشه کرد   شیشه گردید و شکستن پیشه کرد
 ناتوان خود را اگر رهرو شمر   نقد جان خویش با بهرین سپر
 تا کجا خود را شماری ماء طیس (۱)   از گل خود شعله طوقس
 با عزیزان سرگراں بودن چرا   شکوه سنج و شمنان بودن چرا
 راست میگویم عدو هم یار تست   مستی اورونق با ناز تست
 هر که دانا من مقامت نمی است   فضل حق داند اگر دشمنی است
 کشت انسان را عدو باشد سحاب   ممکنش را بر انگیزد خواب
 سنگ به آب است اگر بهر قی است   سیل را پست و بلند جاده پست
 سنگ به گرد و فسان تیغ عزم   قطع منزل آتخا ن تیغ عزم
 مثل حیوان خوردن آسودن چو پرو   گر بخود محکم نه بودن چو پرو
 خویش را چون از خودی محکم کنی   تو اگر خواهی جهاں بر هم کنی

ماست و طیس
 یا رویی
 یا پانی
 او رویی

گرفت خواهی ز خود آزاد شو   گریست خواهی بخود آباد شو
 چسبست مردن از خودی غفل شدن   تو چه پنداری فراق جان و تن؟
 در خودی کن صورت یوسف مقام   از اسیری تا شهنشاهی حسام
 از خودی اندیش و مرد کار شو   مرد حق شو عامل اسرار شو
 شرح راز از دستا نهامی کنم   غنچه از زلف نفس دایمی کنم

تو شتر آں باشد که سیر و لبران
 گفت آید در حدیث دیگران

حکایت طائرے که از تشنگی بیتاب بود

طائرے از تشنگی بیتاب بود   در تن او دم مشال موج دود
 ریزه الماس در گلزار دید   تشنگی نظاره آب آفرید

از فریبِ ریزهٔ خورشید تاب	میخ تا دواں سنگ را پنداشت آب
مایه اندوزِ غم از گوهر نشد	ز دبر و منقار و کامش تر نشد
گفت الماس لے گرفتارِ هوس!	تیز بر من کرده منفعتِ ابر هوس
قطرهٔ آبِ نیم ساقی نیم	من برائے دیگران باقی نیم
قصدِ آزارم کنی دیوانه	از حیاتِ خود نمایی گمانه
آبِ من منقارِ مرغ را بشکند	آدمی را گوهرِ جاں بشکند
طائر از الماس کامِ دل نیافت	رُوسِ خویش از ریزهٔ تابندهٔ تافت
حسرت اندر رسیدنِ اش آب و گشت	در گلوئے او نوافِ یادِ گشت
قطرهٔ شبنمِ مهرِ شاخِ گلے	تافت مثلِ اشکِ چشمِ بلبلے
تابِ او و محوِ سپاسِ آفتاب	لرزه بر تن از هراسِ آفتاب
کو کبِ رمِ خویِ گردوں زاده	یکدم از فوقِ نمود استاده
صد فریب از غنچه و گل خورده	بهرهٔ از زندگی نابورده

مثل اشک عاشق و لدا ده	ز بیهوشی گمانی چکیده آما ده
مریخ مضطرب بر شاخ گل رسیده	در دهنش قطره شبنم چکیده
اے که می خواهی ز دشمن جان بری	از تو پرسم قطره یا گوهری؟
چون ز سوز تشنگی طائر گداخت	از حیات دیگرے سرایه ساخت
قطره سخت اندام و گوهر خون بود	ریزه الماس بود و او نبود
غافل از حفظ خودی یک دم مشو	ریزه الماس شو شبنم مشو
پنجه فطرت صورت کساره باش	حاصل صدا بیهوش دریا بار باش
خویش را دریا بیا از ایجاب خویش	سیم شو از بستن سیلاب خویش

نغمه پیدا کن از تار خودی

آشکارا ساز اسرار خودی

حکایت الماس و زغال

از حقیقت باز بخشایم درے
 گفت با الماس معدن زغال
 ہمہ ہم و ہست و بود مایکسیت
 من بکاں میسم ز درون کسی
 قدر من از بدگلی کمتر ز خاک
 روشن انداز کی من مجراست
 پشت پاہر کس مرا بر سر زند
 بر سر و سامان من باید گریست
 موجہ دو دے ہم پیوستہ
 مثل انجم روے تو ہم خورے تو
 با تو میگویم حدیث دیگرے
 اے این جلوہ ماے لازوال
 در جہاں اصل وجود مایکسیت
 تو سرتاج شہنشاہاں زہی
 از جمال تو دل آئینہ چاک
 پس کمال جو ہم خاکستر است
 بہمت عہدستیم گزند
 بگ و سازہ ہستیم دانی کہ چسپت
 مایہ دار یک شہراہ جتہ
 جلوہ ما خیز وز ہر پہلوے تو

گاه نور دیده قیصر شوی	گاه زیب و شنه خنجر شوی
گفت الماس لے رفیق نکتہ بین!	تیرہ خاک از بختگی گرد و نگین
تابہ پیرامون خود در جنگ شد	پنختہ از پیکار مثل سنگ شد
پیکرم از بختگی ذوالنور شد	سینہ ام از جلود ہامور شد
خوارستی از وجود خام خویش	سوختی از زرمی اندام خویش
فارغ از خوف غم و دوسواس باش	پنختہ مثل سنگ شو الماس باش
می شود از دے دوحالم مستغیر	ہر کہ باشد سخت کوشش و سخت گیر
مشت خاکے اہل سنگ اہود ہست	کوسر از جیب جرم بیرون زد ہست
رتبہ اش از طویر بالا تر شد ہست	بوسہ گاہ اہود و احر شد ہست

در صلابت آبروئے زندگی است

تا توانی ناکسی نا بختگی است

حکایت شیخ و برہمن و مکالمہ گنگا و ہمالہ
 در معنی این کہ تسلسل حیاتِ ملیہ از محکم گرفتن
 روایاتِ مخصوصہ ملیہ می باشد

در بنارس برہمنہ سے محترم (۱) سرنند اندریم بود و عدم
 بہرہ وافر حکمت داشتہ برہمنہ: سرنند اندریم با خدا جویاں ارادت داشتہ
 ذہن او گیرا و قدرت کوشن بود برہمنہ: سرنند اندریم با ثریا عتیل او ہمدوش بود
 اشیائش صورتِ عفا بلند برہمنہ: سرنند اندریم مہر و مہ بر شعلہ فکرش سپند
 مدّ تے میناے او در غلّ شست برہمنہ: سرنند اندریم ساقی حکمت بجامش مے نہ لبست
 در ریاضِ علم و دانش دام چید برہمنہ: سرنند اندریم چشمِ دامن طائرِ معنی ندید

ناخنِ فکرِ شنِ نخول آلوده ماند	عمتد بود و عدم نکشوده ماند
آه بر لبِ شاهِ حیران او	چهره غمت از دل حیران او
رفت روزی نزدِ شیخِ کامله	آنکه اندرِ سینه پرورده دل
گوش بر گفتارِ آں فرزانه داد	بر لبِ خود مهرِ خاموشی نهاد
گفت شیخ اے طائفِ چرخ بلند	اندک عهده و فایا خاک بند
تاشدی آواره صحرایِ وشت	منکرِ بیابان تو از گرد و گلشت
باز من در ساز اے گرد و نور	در تلاشِ گوهرِ انجم مگرد
من نگویم از بستانِ بیزارشو	کافری شانتنه ز تارشو
اے امانت دارِ تندیب کهن	پشتِ پا بر مسلکِ آبا من
گر ز جمعیتِ حیاتِ ملت است	کفر هم سرمایه جمعیت است
تو که هم در کافری کامل نه	در خورِ طوفِ حیرم دل نه
مانده ایم از جاده تسلیم دور	تو ز آفرین زابرا تسلیم دور

قیس ماسودائی محمل نشد در جنون عاشقی کامل نشد

مرد چون شمع خودی اندر وجود

از خیال آسمان پیاچه سود

آب زد و درد این کسار چنگ گفت لحنه با هماله رود گنگ

ای ز صبح آفرینش بخ بدوش بیکیت از رود باز تار پوش

حق ترا با آسمان همرا ساخت پات محروم حنم ناز ساخت

طاقت رفتار از پائیت بود این وقار و رفعت و تمکین چه بود

زندگانی از خرام پهم است برگ و ساز هستی موج از م هست

کوه چون این طعنه از دریا شنید هم چو بحر آتش از کین بر مید

گفت ای پنهان تو آئینه ام چون تو صد دریا درون سینم

این حنم ناز سامان فاست هر که از خود رفت ثایان فاست

از ممتام خود نداری آگهی بر زیان خویش نازی ابله!

اے زلفِ چرخِ گداں زاده (۱) از تو بهتر ساحلِ افتاده
 هستی خود نذرِ تسلیمِ ساختی پیشِ بہرینِ نعتِ جاں انداختی
 ہچو گل در گستاں خود دار شو (۲) بہرِ شرِ بے گلیں مرو
 زندگی بر جائے خود بالیدن است از خیابانِ خودی گل چیدن است
 قرنها بگذشت و من پا در گلم تو گماں داری کہ دور از منزل
 ہستم بالید و تا گردوں رسید زیرِ دامِ نمِ شرّیا آرمید
 ہستی تو بے نشان در قلم است (۳) ندوہ من سجد گاہِ انجم است
 چشم من میانے اسرارِ فلک آشنا گو شمعِ زپروازِ ملک
 تاز سوزِ سعیِ پیہم خستم لعل و الماس و گہرِ خستم
 در درونم سنگ اندر سنگ نار (۴) آب را بر نارِ من نبود گزار
 قطرہ؟ خود را بپائے خود مریز در طلائعِ کوشش و با قلمِ متیز
 آبِ گوہرِ خواہ و گوہرِ ریزہ شو بہرِ کوششِ شاہدے آویزہ شو

(۱) ہنود کا عقیدہ ہے کہ روگنگا کا سر شیدہ کے سامن پر ہے ۱۲

یا خود افرا شو سبک قرار شو   ابر برق انداز و دریا بار شو
 از تو متلزم گدیز طوفاں کند   شکوہ ہا از تنگی داماں کند
 کمتر از موجے شمار و خویش را
 پیش پائے تو گذارد خویش را

در بیان این کہ مقصد حیات مسلم اعلیٰ
 کلمۃ اللہ است جہاد اگر محرک اوجع الارض باشد
 در مذہب اسلام حرام است

قلب از صبغۃ اللہ رنگ دہ (۱) عشق را ناموس و نام و نگہ

(۱) جوع الارض بخیر مالک (۲) صبغۃ اللہ طبع ہے آیہ شریفہ و من احسن من اللہ صبغۃ کی طرف ۱۲

طبعِ مسلم از محبت قاهر است (۱) مسلم از عاشق نباشد کافر است
 تابعِ حق دیدش نادیدش خوردش نوشش غمِ آبیدش
 در رضایش مرضی حق گم شود "ایں سخن کے باورِ مردم شود"
 نیمہ در میدانِ الا اللہ از دست در جہاں شاہد علی الناس آمدست
 شاہدِ عاشقِ نبی اس جہاں شایدے صادق ترین شاہداں
 قال را بگذار و بابِ حالِ زن نورِ حق بر ظلمتِ اعمالِ زن
 در قبائے خسروی درویشی دیدہ بیدار و خدا اندیشی
 قربِ حق از غیرِ مسل مقصود دار تاز تو گرد و جلاش آشکار
 صلح شر گرد و چو مقصود است غیر گر خدا باشد غرضِ جنگ است خیر
 گر نہ گرد و حق ز تیغِ مابلند جنگ باشد قوم را نا ارجمند
 حضرت شیخ میا نمیر ولی ہر خفی از نورِ جانِ اوجلی
 بر طریقِ مصطفیٰ محکم پئے نعمۂ عشق و محبت رائے

تڑپش ایمان خاکِ شہرِ ما
 مشعلِ نورِ ہدایت بہرِ ما
 بر درِ اوجِہ فرسا آسمان
 از مریدانش شد ہندستان
 شاہِ نجمِ حرصِ در دل کاشتہ
 قصدِ خیرِ ممالک داشتہ
 از ہوسِ آتشِ بجاں فروختہ
 تیغِ راہلِ مینِ مزیدِ آموختہ
 در و کن ہنگامہ ہا بسیار بود
 لشکرش در عرصہٴ بیکار بود
 رفت پیشِ شیخِ گردونِ پایہ
 تا بگوید از دعا سزایہ
 مسلم از دنیا سوئے حقِ رم کند
 از دعا تدبیر را محکم کند
 شیخ از گفتارِ شہِ خاموش ماند
 بنم درویشانِ ہر پا گوشت ماند
 تا مریدے سگۂ سیمیں بدست
 لب کشود و مہرِ خاموشی شکست
 گفت ای نذرِ حقیر از من پذیر
 اے زخی آوارگانِ راکدِ تگیر
 غوطہ ہا زد و در غوئے محنتِ تنم (۱)
 تا گرہ زد و در ہیے راد انہم

گفت شیخ این ز حق سلطان است	آنکه در پیر این شاه است
حکمران مهر و ماه و انجم است	شاه مغلس ترین مردم است
دیده بر خوان اجانب وخت است	آتش جو عیش جهان سوخت است
قحط و طاعون تابع شمشیر او	عالم ویرانه از تمسیر او
خلق در نیاد از نادار شیش	از تهیدستی ضعیف آزارش
سلطنتش اهل جهان را دشمن است	فوج انسان کاروان زمین است
از خیال خود فریب منکر خام	می کند تاراج در تنهیم نام
عسکر شاه و افواج غنیم	هر دو از شمشیر جمع او دو نیم
آتش جان گدا جو ع گدا است	جو ع سلطان ملک ملت افراست

هر که خنجر بهر غیر الله کشید

تنج او در سینه او آرمید

انداز میرنجات نقشند المعروف باب صحرانی

که برای مسلمانان هندستان قم فروزه است

اے کہ مثل گل ز گل بالید	تو ہم از طین خودی زائید
از خودی مگذر بقا انجام باش	قطره می باش و بحر آشام باش
تو که از نور خودی تابند	گر خودی محکم کنی پائند
سود در جیب یهین می آست	غما بگی از حفظ این کلاست
ہستی و از نیستی ترسید	اے سرت گرم غلط فہمید
چون خبرم ز ساز زندگی	با تو گویم چسبیت از زندگی
غوطہ در خود صورت گوہر زدن	پس ز خلوت گاہ خود سر زدن

زیرِ خاک تر شد راند و ختن   شعله گردید نطنس با سوختن
 خانه سوزِ محنت چل ساله شو   طوفِ خود کن شعله جو الہ شو
 زندگی از طوفِ دیگر رستن است   خویش را بیت الحرم دہن است
 پرن از جذبِ خاک آزاد باش   ہر سحر طائر این از افتاد باش
 تو اگر طائر نہ اے ہوشمند   بر سر خار آشیان خمبند
 اے کہ باشی در پے کسبِ علوم   با تو میگویم پیامِ پیروم
 ”علم را بہ تن زنی مارے بود   علم را بہ دل زنی یارے بود“
 آگہی از قصۂ اخوندِ روم (۱)   آنکہ داد اندر حلب درسِ علوم
 پائے در زنجیرِ توجہاتِ عقل   کشتیش طوفانی ظلماتِ عقل
 موسیٰ بیگانہ سیناے عشق   بنجیر از عشق وار سوداے عشق
 از تشکک گفت از اشراق گفت (۲)   وز حکمِ حد گوہر تابستِ سفت

(۱) تشکک اشراق قدیم فلسفہ یونان کے دو کول میو خاند کر افلاطون کے فلسفہ کا نتیجہ ہے مسلمانوں میں اس کے
 جامع اور مفسر شیخ شہاب الدین بہرہ رومی قتل تھے جو کہ سلطان صلاح الدین نے علماے وقت کے قتل کر دیا تھا

عقد ہائے قولِ مشائیں کشود (۱) نورِ فکرشش ہر خفی را وانمود
 گرد و پیشش بود انبارِ کتب برب او شرح اسرارِ کتب
 پیرِ تبریزی زارشا و کمال (۲) بحث را و مکتبِ ملا جمال
 گفت این غوغا قیل و قال حصیت این قیاس و ہم واستلال حصیت
 مولوی فرمود ناداں لب بہ بند بر مقالاتِ خردمند راں مخند
 پایے خویش از مکتبم بیرون گزار قیل و قال است این ترابا وے چہ کار
 قال ما از فہم تو بالا تراست تیشہ ادراک را روشنکار است
 سوزِ شمس از گفتہ ملا فروز آتش از جانِ تبریزی کشود
 بر زمین برقِ نگاہِ او فتاد خاک از سوزِ دم او شعلہ زداد
 آتش دلِ خرمین ادراکِ سوخت دفترِ آن فلسفی را پاک سوخت
 مولوی بیگانہ از عجبِ عشق ناشناسِ نغمائے سازِ عشق

(۱) مشائیں: حکما کا وہ گروہ جو ارسطو کا متبع ہے ۱۲

(۲) کمال: حضرت شیخ کمال الدین جنیدی رحمۃ اللہ علیہ ۱۲

گفت ایس آتش چہاں افروختی   و فقر اربابِ حکمت سوختی
گفت شیخ اے سلم زنا رواد   ذوقِ محال امتِ این ترا باوے چکار
حالِ ما از منکر تو بالا تر است   شعلہٴ ماکیمیاے احمر است
ساختی از بختِ حکمت ساز و برگ (۱)   از سحابِ منکر تو بار و تلگرگ
آتش افروز از خاشاکِ خویش   شعلہٴ تعمیر کن از خاکِ خویش
علمِ سلم کامل از سوزِ دل است   معنیِ اسلام ترکِ آفل است

چوں ز بندِ آفل ابراہیم رست

در میانِ شعلہٴ مانیکو نشست

علمِ حق را در قفا انداختی (۲)   بہر نانے فتنہ دیں و بختی
گرم رو در جستجوئے سرمہ   واقف از چشمِ سیاہِ خود نہ

(۱) تلگرگ: اولہ

(۲) آفل: غروب ہونے والا۔ زوال پذیر۔ تلخ آئینہ شریفہ

(۳) در قفا انداختن: بے پروائی کرنا ۱۲

آبِ جیواں از دمِ خنجر طلب   از دہانِ از دہا کوثر طلب
 سنگِ اسودار درِ بتجانہ خواہ   نافہ مشک از سگِ دیوانہ خواہ
 سوزِ عشق از دانشِ حاضر محبے   کیفِ حق از جامِ این کافر محبے
 مدّ تے محبتِ دو بودہ ام   راز دینِ دانشِ نو بودہ ام
 باغبانانِ امتحانم کردہ اند   محرمِ این گلستانم کردہ اند
 گلستانے لالہ نازِ عبرتے   چوں گل کاغذِ سرابِ نہکتے
 تاز بندِ این گلستانِ رستم   آشیانِ بر شاخِ طبلے بستم
 دانشِ حاضرِ حجابِ اکبر است (۱)   بت پرستِ بت فروشِ و بتگرد است
 پایزندانِ مطنِ ہر بستہ   از حد و حدِ جس برونِ ناجستہ
 در صراطِ زندگی از پافتاد   بر گلوئے خوشینِ خنجر نہاد
 آتشے دار و مثالِ لالہ سرد   شعلہ دار و مثالِ لالہ سرد
 فطرتش از سوزِ عشقِ آزاد ماند   در جہانِ جستجو نا شاو ماند

عشق افلاطونِ علتِ ماعقل   بہ شود از نشترش سوداے عقل
جملہ عالم ساجد و سجد عشق   سومناتِ عقل را محمود عشق

ایں مئے ویرینہ در میناش نیست

شورِ یاربِ قسمتِ شہاش نیست

قیمتِ شمشادِ خود نشناختی   سر و دیگر ابلت انداختی
مثلِ نے خود را از خود کردی تہی   بر نواے دیگر اں دل می نہی
اے گداے ریزہ از خوانِ غیر   جنسِ خود می جوئی از دکانِ غیر

بنومِ مسلم از چراغِ غیر سوخت   مسجدِ او از شرارِ دیر سوخت
از سوادِ کعبہ چو آہورید   ناوکِ سیاہ پلوشِ وید

شد پریشاں برگِ گلِ چو بونے خوش   اے ز خود رم کردہ باز آسے خوش

اے امینِ حکمتِ اُمّ الکتاب   وحدتِ گم گشتہ خود بازیاب
ماکہ دربانِ حصارِ ملتیم   کافر از ترکِ شعارِ ملتیم

ساقی دیرینه را سنا غر شکست   بزم زندان حجازی بر شکست
 کعبه آباد است از صنام ما   خنده زن کفر است بر اسلام ما
 شیخ در عشق بتاں اسلام باخت   رشته تسبیح از زنا را ساخت
 پیر با پیر از بیاض موشندند (۱)   سفره بهر کو دکان کوشندند
 دل ز نقش لا اله بیگانه ^{از صنم}   از صنم ماے ہوس بتجانیہ
 می شود ہر مودرازے خرقہ پوش ^{آہ ازیں}   آہ ازیں سوداگران دیں فروش
 با مریدان روز و شب اندر سفر   از ضرورت ماے ملت بنحیر
 دیدہ ما بے نور مثل زگر ساند   سینہ ما از دولت دل مفلس اند
 و اعظاں ہم موفیان منصب است   اعتبار ملت بهضاشکست
 و اعظاں ما چشم بر بتجانیہ دوخت   مفتی دین میں فتوے فروخت

چسیت یاراں بعد ازیں تدبیرا

رخ سوئے میخانہ دار و پیرا

الوقت سیف

سبز بادا خاک پاک شافعی عالمی سرخوش ز تاک شافعی
 فکر او کو کب گردوں چیدہ است (۱) سیف بران وقت را نامید است
 من چه گویم ستر این شمشیر چیست آب او سر پایہ دار از زندگیت
 صاحبش بالاتر از امید و بیم دست او بهیضاتر از دست کلیم
 سنگ از یک ضربت او تر شود بحر از محرومی نم بر شود
 در کف موسی ہمیش شمشیر بود کار او بالاتر از تدبیر بود
 سینہ دریائے احمر چاک کرد قلزم را خشک مثل خاک کرد
 پنجه حمید رکب خیر گیر بود قوت او از ہمیش شمشیر بود
 گردش گردون گردان بدینی است انقلاب وز و شب فہمیدنی است

(۱) الوقت سیف: بقولہ ہے حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ کا ۱۲

در دل خود عالم دیگر نگر	اے اسیرِ دوشِ فردا در نگر
وقت را مثل خطِ پنداشتی	در گلِ خود تخمِ ظلمت کاشتی
فکرِ تو پیوسته طولِ روزگار	باز با پیمانِ لیلِ نهار
گشتی مثل بتاں باطل فروش	ساختی این رشته را ز تارِ دوش
بهر سرقِ زانیدی و باطل شوی	یکمیا بودی و مشتِ گل شدی
شمعِ بزمِ ملتِ حرام را باش	مسلمی؟ آزادِ این ز تارِ باش
از حیاتِ جاوداں آگه نه	تو که از اصلِ زمان آگه نه
در وقتِ از فی مَحِ الله یاد گیر	تا کجا در روز و شب باشی اسیر (۱)
زندگی سیریت از اسرارِ وقت	این و آن پیدا است از رفتارِ وقت
وقت جاوید است و خورشید نیست	اصلِ وقت از گردشِ خورشید نیست
بهر تابِ ماه و خورشید است وقت	عبس و غم مانشور و هم عاید است وقت

(۱) لی مَحِ الله وقت - حدیث مشهور ۱۲

وقت را مثل مکان گزیده امتیاز دوش و دست در کرده

ای چه بگردم کرده از بستان خویش ساختی از دست خود زندان خویش

وقت ما که اول و آخر ندید از خیابان ضمیمه و مید

زنده از عرفان صلیبش زنده تر هستی او از سحر تار بنده تر

زندگی از دهر و دهر از زندگی است

لَا تَسْبُوا الدَّهْرَ فَرَمَانِ نَبِیْ است

نکته می گویمت و شن چو در تاشناسی امتیاز عبد و حر

عبد گردد یا وه در لیل و نهار در دل حیرت یاده گردد روزگار

عبد از ایام می یافت کفن روز و شب را می تند بر خوشنقش

مردم خود را ز گل بر می کنند خویش را بر روزگار می تند

عبد چون طائر بدام صبح و شام لذت پرواز بر بانفش حرام

(۱) لَا تَسْبُوا الدَّهْرَ : زمانه کو برا بجهلا مت کو۔

طائر ایام را گرد نفس	سینه آزاده چاک نفس
واردات جان او بے ندرت است	عبد را تحصیل حاصل فطرت است
ناله های صبح و شام او بهمان	از گراں خمیری مقام او بهمان
نغمه پیتم تازه ریزد تاجیه	و بمردم نو آفرینی کار حیر
جادو او حلقه پر کار نیست	فطرتش ز رحمت کش تکرار نیست
بر لب او حرف تقصیر است و بس	عبد را ایام زنجیر است و بس
حادثات از دست او صورت پذیر	همیت حربه با قضا گدازد شیر
دیر با آسوده اندر زود او	رفته و آئینده در موجود او
در نمی آید به ادراک این سخن	آمد از صوت صدا پاک این سخن
شکوه معنی که با حرفم چه کار	گفتم و حسد رفم ز معنی شمر سار
از نفس های تو نار او فسرود	زنده معنی چون به حرف آمد ببرد
دیر ایام و مرور اندر دل است	نغمه غریب حضور اندر دل است

نغمہ خاموش دارد سازِ وقت

غوطہ در دل زن کہ مہنی را از وقت

یاد آید میکہ سیفِ روزگار	با تو انا دوستی ما بود یار
تنگم دین در کشتِ لہا کاشتیم	پردہ از رخسارِ حق برداشتیم
ناخنِ ماعتدہ دنیا کشاد	بختِ این خاک از سجودِ ماکشاد
از خمِ حق باوہ گلگون زدیم	بر کہنِ مہینہ ہاشجوں زدیم
اے مے دیرینہ در میناے تو	شیشہ آب از گرمی صہباے تو
از ضرور و نخواست و کبر و منی	طعنہ بر ناداری ماہی نہنی
جامِ ماہم زبِ زیبِ مہفل بودہ است	سینہ ما صاحبِ دل بودہ است
عنبرِ نوارِ حب لوہ ہا آراستہ	از غبارِ پاے ما برخواستہ
کشتِ حق سیرابِ گشت از خونِ ما	حق پرستانِ جہاں مہنونِ ما
عالم از ما صاحبِ تکبیر شد	از کلِ ما کعبہ ہا تعمیر شد

حرفِ اِقْرَأْ حق بتسلیم کرد (۱) رزقِ خویش از دستِ ما تسلیم کرد
 گرچه رفت از دستِ تاج و تکیں ما گدایان را بچشمِ کم مبین
 در نگاهِ تو زیاں کاریم ما کهنه پنداریم ما، خواریم ما
 اعتبار از لاله داریم ما هر دو عالم را ننگه داریم ما
 از غمِ امروز و فردا رستیم ما با کسے عهدِ محبت بسته ایم
 در دلِ حق سیر مکنونیم ما وارثِ موسی و هارونیم ما
 هر و مه روشن ز تابِ ما هنوز بر قسا دار و سیاحِ ما هنوز

ذاتِ ما اَللّٰه ذاتِ حق است
 هستیِ مسلم ز آیاتِ حق است

(۱) اِقْرَأْ - تلیع سوره اینه شریفه اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ کی طرف ۱۲

دُعا

اے چو جاں اندر وجودِ عالمی جان ما باشی و از مامی رمی
 نغمہ از نیض تو در عودِ حیات (۱) موت در راہ تو محمودِ حیات
 باز تسکینِ دلِ ناشاد شو باز اندر سینه با آ باد شو
 باز از ما خواہ ننگ و نام را پنختہ تر کن عاشقِ انِ خام را
 از مت در شکوہ ما داریم ما نوح تو بالا و ناد اریم ما
 از تہیستانِ رخِ زیبا پیش عشقِ سلمان و بلال ارزان فروش
 چشم بخواب دلِ قیابہ باز ما را فطرتِ سیما بده
 آیتہ نماز آیاتِ مبیس (۲) تا شود اعناقِ اعدا خاضعین

(۱) عود: ایک قسم کا ساز ۱۲

(۲) تبلیغ ہے آیہ شریفہ ان نشاء نزل علیہم من السماء آیتہ فطلت اعناقہم لہا خاضعین کنیز

کوہ آتش خیز کن این کاه را   ز آتش ماسوز غیر اللہ را
 رشتہ وحدت چو قوم از دہشت   صد گمہ بروے کار یافت
 ما پریشاں در جہاں چوں خیریم   ہم دم و بیگانہ از یکدیگریم
 باز این اوراق را شیرازہ کن   باز آئین محبت تازہ کن
 باز ما را بر بہاں خدمت نگار   کار خود با عاشقانِ خج و سپار
 رہرواں را منزل تسلیم بخش   قوت ایمان ابراہیم بخش
 عشق را از شعلہ آگاہ کن

آشنائے رمزِ اَللّٰہ کن

من کہ بہر دیگران ز مچو شمع   بزم خود را گریہ آموزم چو شمع
 یارب آں اشکے کہ باشد لفرؤ   بہتہ را در مضطرب و آرام سو
 کارش در باغ و روید آتش   از قبائے لالہ شوید آتش
 دل بدوش و دیدہ بفر داکتم   در میانِ انجمن نہاستم

از درون من نجست اسرار من	"هر کس از ظن خود شد یار من
نخل سینایم کلیم من کجاست	در جهان یارب ندیم من کجاست
شعله را در عسل پورده ام	ظالم بر خودستم با کرده ام
آتش افکنده در دامن پوش	شعله غارت گیر سامان پوش
علم را سامان هستی سوخته	عقل را دیوانگی آموخته
برق را اندر طواف او دم	آفتاب از سوز او گردون مقام
تا این آتش پنهان شدم	همچو شبنم دیده گریا شدم
خود نهان از چشم عالم سوختم	شمع را سوز عیاں آموختم
از رگ اندیشه ام آتش چکید	شعله با آغز هر مویم دید
نغمه آتش مزاجی آفید	عنید لیم از شر ما دانه چید
می تپد محبوس که محل خالی است	سینه عصرین از دل خالی است
آه یک پروانه من ابل نیست	شمع را تنها تپیدن سهل نیست

انتظارِ غمگسار سے تاکجا	جستجوئے رازدار سے تاکجا
اے زرویتِ ماہِ و انجمِ مستنیر	آتشِ خود را از جانم باز گیر
ایں امانت باز گیر از سینہ ام	خارجِ جوہر برکش از آئینہ ام
یا مرا یک ہمدردِ دیرینہ وہ	عشقِ عالم سوز را آئینہ وہ
موجِ در بحر است ہم پہلوئے موج	ہست با ہمدردِ تبیینِ غمِ موج
بر فلک کو کب ندیم کو کب است	ماہِ تاباں سرِ بزاوے شب است
روزِ پہلوئے شبِ یلدا زند	خوش را امروز بر فردا زند
ہستیِ تجوئے بجوئے گم شود	موجہٗ بادے ہوئے گم شود
ہست در ہر گوشہٗ ویرانہٗ قص	میکند دیوانہٗ با دیوانہٗ قص
گرچہ تو در ذاتِ خود یکتا ستی	عالمے از بہرِ خویش آراستی
من مثالِ لالہٗ صحراستم	در میانِ مغلّے تنہاستم
خواہم از لطفِ تو یا لے ہمدے	از رموزِ فطرتِ من محرمے

ہمدے دیوانہ مندرانہ از خیالِ این و آل بیگانہ
 تاجانِ اوسپارم ہوئے خویش باز ہم در دلِ اوئے خویش
 سازم از مشتِ گلِ خود پیکیش
 ہم سنم اور اشوم ہم آذرش
 —————

(کاپی رائٹ)

روز بخودی

جہد کن در بخودی خود را بیاب
زود تر و اللہ اعلم بالصواب
(مولانا دہلوی)

پیشکش بحضورِ ملتِ امیر

منکر نواں گشت اگر دم زخم از عشق
این نشہ بہن نیست اگر باد گرے بہت (عرفی)

اے تراحق حنائیم اقوام کرد	بر تو ہر آعن از را انجام کرد
اے مثالِ نہیسا پاکانِ تو	ہم گردِ دلہا جگر چاکانِ تو
اے نظرِ برحسین تر سا زادہ	اے زراہِ کعبہ ورافادہ
اے خلکِ مشتِ غبارِ کوئے تو	”اے تماشا گاہِ عالمِ روئے تو“
ہمچو موجِ آتشِ تیرہ پامیروی	”تو کجا بہر تماشا میروی“
رمزِ سوزِ آموز از پروانہ	در شدہ تعمیر کن کاشانہ
طرحِ عشقِ انداز اندر جانِ خویش	تازہ کن با مصطفیٰ پیمانِ خویش

خطم از صحبتِ تریا گرفت	تا نقابِ روئے تو بالا گرفت
هم نوا از جلاوه اغیار گفت	داستانِ گیسو و رخسار گفت
بردِ ساقیِ جبینِ فرسود او	قصهٔ مرغِ زادگانِ پیود او
من شهیدِ تیغِ ابروئے توام	حناکم و آسودهٔ کوسهٔ توام
از ستایشِ گسری بالا توام	پیشِ هر دیوانِ فرو ناید سرم
از سخنِ آئینهٔ سازم کرده اند	وز سکندر بے نیازم کرده اند
بارِ احساں برنتابد گردنم	در گاستانِ غنچه گردود منم
سخت کوشم مثلِ خنجر در جهاں	آبِ خود می گیرم از سنگِ گراں
گرچه بحرم موج من بقیاب نیست	بر کفِ من کاسهٔ گرداب نیست
پردهٔ رنگم شبنم نیستم	صیدِ هر موجِ شبنم نیستم
در شد آبا و هستیِ جنگم	خلقهٔ بختِ مرا خاکم
بردِ درت جانم نیاز آورده است	هدیهٔ سوز و گداز آورده است

ز آسمان آنگوں یم می چسکد	بر دل گرم و مادام می چسکد
من ز جوبار بیکتری سازش	تا به صحن گلشنت اندازش
زانکه تو محبوب یار ماستی	همی سچو دل اندر کنار ماستی
عشق تا طرح فعال سینه رخت	آتش از دلم آئینه رخت
مثل گل از ہم شکافم سینه را	پیش تو آویزم این آئینه را
تا نگاہی فگنی بروی خویش	می شوی زنجیری گیسوی خویش

باز خوانم قصہ پارینہ ات

تازہ سازم دامنہای سینه ات

از پئے قوم ز خود نامحرے	خواستم از حق حیات محکمے
در سکت نیم شب نالای بدم	عالم اندر خواب من گریای بدم
جانم از صبر و سکون محروم بود	وردمن یاسخی یا قیوم بود
آرزوی دشتم خوں کردش	تا ز راه دیدہ بیرون کردش

از سحر در یوز شب نم تا کجا	سوختن چوں لاله سپیم تا کجا
باشب بیدار آویم چو شمع	اشک غم و بر خویش میریزیم چو شمع
دیگران را محسنی آراستم	جلوه را افشردم و خود کاظم
بفکته ام شرمند آینه نصیبت	یک نفس فرصت سوزیدینه نصیبت
جلوه آید است گرد آلوده	جانم اندر سپیکه فرسوده
نالہ در ابریشم عودم پدید	چوں مرا صبح ازل حق آسید
خونبهای حسرت گفتار عشق	نالہ افشاگر اسرار عشق
شوخی پروانه بخشد خاک را	فطرت آتش دهد خاشاک را
در گریبانش گل یک ناله بس	عشق را داغی مثال لاله بس
مخمر بر بنوعاب بر شارت نیم	من بچین یک گل بد شارت نیم

تا ز خاکت لاله زار آید پدید

از دمت باد بهار آید پدید

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

روز بخودی

متمم

در معنی ربط فرد و ملت

PR-74
✓

فرد را ربط جماعتی حمت است   جوهر او را کمال از ملت است
تا توانی با جماعت یار باش   رونق بهنگامه احرار باش

حزبِ جان کن گفت رخیر البشر	هست شیطان از جماعتِ دیر تر
فرد و قوم آئینه یک دیگر اند	سلک گوهر کمشان و اختر اند
فرد می گیرد ملت است م	ملت از افرادی باید نظم
فرد تا اندر جماعت گم شود	قطره وسعت طلب قلم شود
مایه وار سیرت ویرینه او	رفته و آئینه را آئینه او
وصل استقبال ماضی ذات او	چون ابد لا انت اوقات او
در دوش فوقی نمود ملت است	اعتساب کار او از ملت است
پیکرش از قوم و هم جانش از قوم	ظاہرش از قوم و پنهانش از قوم
در زبان قوم گویا می شود	بر ره اسلاف پویا می شود
پخته تر از گرمی صحبت شود	تا بمعنی من و هم ملت شود
وحدت و مستقیم از کثرت است	کثرت اندر وحدت و وحدت است
لفظ چون از بیت خود برین نشست	گوهر مضمون بحبب غرض شکست

برگ سبزے کے نہالِ خویش بخت	از بہاراں تارا میش گسخت
ہر کہ آب از زمزم ملت نخورد	شعلہ ہائے نغمہ در عودش فسد
فرد تنها از مقاصد غافل است	تو تش آشفتنگی را مائل است
قوم با ضبط آشنا گرداندش	نرم روشل صبا گرداندش
پایہ گل مانند شمشادش کند	دست و پای بند کہ آوازش کند

چوں اسیرِ حلفتِ آئیں شود
آہوے رم خوے او شکیں شود

تو خودی از بخودی شناختی	خویش را اندر گماں انداختی
جوہر نورسیت اندر خاک تو	یک شعلہ اش جلوہ ادراک تو
عیش از عیشش غم تو از غمش	زندہ از لغتِ لابلِ ہروش
واحدست و بر نمی تابد وئی	من ز تاب او من اتم تو توئی
خویش دار و خویش باز و خویش ساز	ناز مای پرورد اندر نیاز

آتش از سوز او گردد بلند	این شر بر شعله اندازد کمند
فطرتش آزاد و هم زنجیری است	جنود او را قوت کل گیری است
خوگر بیکار سپید میشد	هم خودی هم زندگی نامیدش
چون ز خلوت خویش را بیرون دهد	پایه در سنگامه جلوت نهد
نقش گیراندیش او می شود	من ز هم می یزد و تو می شود
جبر قطع اختیارش می کند	از محبت مایه دارش می کند
ناز تا ناز است کم خیز و نیاز	ناز تا سازد بهم خیز و نیاز
در جماعت خود شکن گردد خودی	ناز گلبرگه چین گردد خودی

”نکته ما چون تیغ پولاد است تیز

گر نمی فهمی ز پیش ما گریز“

در معنی این که ملت از اختلاط افراد پیدای شود و تکمیل تربیت از نبوت است

از چهره و بر بسته رباط مردم است	رشته این انسان سر در گم است
در جماعت فرد را نبییم ما	از چمن او را چو گل چنبییم ما
فطرتش وارفته بکثافتی است	حفظ او از انجمن آرائی است
سوز و شش در شاهراه زندگی (۱)	آتش آورد گاه زندگی
مردمان خوگر بیک دیگر شوند	سفته در یک رشته چون مهر شوند
در نبرد زندگی یار یار هم اند	مثل همکاران گرفتار هم اند
مخمل انجم ز جذب با هم است	هستی کوکب ز کوکب محکم است
نخیمه گاه کاروان کوه و جبل	مرغزار و دامن صحرا و تل

سست و بیجاں تار و لوہو کار او	ناکشودہ غنچہ پندار او
ساز برق آہنگ او نتواختہ	نغمہ اش در پردہ ناپرداختہ
گوشتاں جستجو ناخوردہ	زخمہ ہائے آرزو ناخوردہ
تا بسا ماں محفل نوزادہ اش	می توان با پنبہ چین بادہ اش
نودمیدہ سبزہ خاکش مہنوز	سردخون اندر رگ تاش مہنوز
منزل دیو پری اندیشہ اش	از گمان خود رمیدن پیشہ اش
تنگ میدان ہستی خاکش مہنوز	فسکرا و زیر لب باش مہنوز
بیم جاں سرمایہ آب گلش	ہم ز باد و تند می لرزد و دوش
جان او از سخت کوشی رم زند	پنجبہ دامن فطرت کم زند
ہرچہ از خود می دمد بردار دوش	ہرچہ از بالا فتنہ بردار دوش
تا خدا صاحب دلے پیدا کند	کو ز حرفے و فقرے اٹلا کند
ساز پروازے کہ از آوازہ (دا)	خاک را بخت حیات تازہ

دُرّ بے مایه ضو گیس درازو	هر متاع السج نو گیس درازو
زنده از یک دم دو صد بیکر کند	مخلفه رنگین ز یک ساغر کند
ویدۀ او می کشد لب جان دد	تا دوئی میسر یکی پیدا شود
رشته اش کو بر فلک دار دهری	پارهای زندگی را همگرے
تازه انداز خط بر پیا کند	گلستان دشت در پیا کند
از قف او ملتے مثل سپند	بر جہد شور افکن و ہنگامہ بند
یک شرمی افگند اندر دوش	شعلہ در گیری گرد و گلش
نقش پایش خاک را بنیا کند	دُرّ را چشمک زن سینا کند
عمیل عرباں را دہد پیرایہ	بخشد ایں بے مایہ را سمر طایہ
دامن خود می زند برا خاکش	ہر خیش باشد رہا بد از زرش
بندہ از پاکشاید بندہ را	از حد او ندان باید بندہ را
گویش تو بندہ دیگر نہ	زین بہتان بے زباں کمتر نہ

تاسوے یک مدعاش می کشد   حلقہ آئین بیپیش می کشد

نکته توحید ربار آموزش

رسم و آئین نیاز آموزش

ارکان اساسی مِلّی اسلام

رکن اول

توحید

در جهان کیف و کم گردید متل   پے بہ منزل بُر و از توحید متل

ورنه این بیچاره را منزل کجاست   کشتی ادراک را ساحل کجاست
 اهل حق را در مرتضی از برابست (۱)   در آتی الرحمن عبدًا مضمرست
 تاز اسرار تو نباید ترا   امتحانش از غسل باید ترا
 دین از حکمت ازو آئین ازو   زور ازو قوت ازو تمکین ازو
 عالمان را جلوه اش حیرت دهد   عاشقان را بر عمل قدرت دهد
 پست اندر سایه اش گرد و بلند   خاک چو اُکسیر گردد و از چوبند
 قدرت او برگزیند بنده را   نوع دیگر آفریند بنده را
 در ره حق تیز تر گردد گش   گرم تر از برق خول اندر گش
 بیم و شک میرد عمل گیرد حیات   چشم می بیند ضمیر کائنات
 چون مقام عبده محکم شود
 کاسه در یوزه جام جسم شود

(۱) إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا ط (آیه شریفه)

ملت بیضاتن و جان لاله	ساز ما را پرده گردان لاله
لاله سرمایۀ اسرار ما	رشته اش شیرازه افکار ما
حرفش از لب چوں بدل آید همه	زندگی را قوت نبرد آید همه
نقش او گر سنگ گیر و دل شود	دل گرازیادش نسوزد گل شود
چوں دل از سوزش آفر و ختمیم	خرمین امکان ز آسب سوختیم
آب دلهادر میان سینه ما	سوز او بگداخت این سینه ما
شعله اش چوں لاله در گهای ما	نیست غیر از داغ او کالای ما
اسود از توجیه را حرمی شود	خویش را روق و البودرمی شود
دل مفت خام خویشی و بیگانگی است	شوق راستی ز هم بیگانگی است
ملت از یک رنگی دلهاست	روشن از یک جلوه این سینه است
قوم را اندیشه ما باید یک	در ضمیرش مدعا باید یک
جذبۀ باید در سرشت او یک	هم عیار خوب و زشت او یک

گرنبات سوزِ حق در سازِ فکر   نیست ممکن این چنین اندازِ فکر
 ما سمانیم و اولادِ خلیل (۱)   از اَبیکم گیر اگر خواهی دلیل
 با وطن وابسته افتد بر اعم   بر نسب بنیادِ تمهید اعم
 اصلِ ملت در وطن دیدن که چه   باد و آب و گل پرستیدن که چه
 بر نسب نازا شدن نادانی است   حکم او اندر تن و تن فانی است
 ملت ما را اساسِ دیگر است   این اساس اندر دل ماضی است
 حاضریم و دل بغائبِ بستم   پس ز بند این و آن ارستیم
 رشته این قوم مثلِ انجم است   چون نگه هم از نگاهِ ما گم است
 تیرِ خوش بچکانِ یک کشیم   یک نما یک بین یک اندیشیم
 مدعاے ما مالِ ما یکسیت   طرز و اندازِ خیالِ ما یکسیت

ما ز نعمت های او اخواں شدیم
 یک زبان و یکدل و یکجاں شدیم

در معنی این که یاس و حزن و خوف اُمّ الحیاء است
 و قاطع حیات و توحید از الہ این امراض خبیثہ می کند

مرگ را سامان ز قطع آرزوست (۱)	زندگانی محکم از لا تقطعوا
تا امید از آرزو پیہم است	تا امید ز زندگانی راسم است
تا امید بی سپیچو گور افشار دوت	گر چه الوندی ز پامی آردت
تا توانی بنده احسان او	تا مرادی بستہ دامان او
زندگی را یاس خواب آور بود	این دلیل مستی عنصر بود
چشم جان را سرمه اش اعمی کند	روز روشن را شب بیدار کند
از دشمن میر و قوائے زندگی	خشک گرد و چشمہاے زندگی

(۱) لَا تَقْطَعُوا مِنَ رَحْمَةِ اللَّهِ (آیہ شریفہ)

نختہ با غم در تہ یک چادر است   غم رگِ جہاں را مثالِ نشتر است
 اے کہ در زندانِ غم باشی سیر (۱)   از نبیِ تسلیمِ کائناتِ بگیر
 این سبقِ صدیقِ راصدِّیقِ کرد   سرخوش از پیمانہ تحقیقِ کرد
 از رضا مسلم مثالِ کوب است   در رہتی تبسمِ برب است
 گد خدا داری ز غم آزاد شو
 از خیالِ بیش و کم آزاد شو

قوتِ ایمانِ حیاتِ افرایدیت (۲)   و رَدِ کَاخَوْفٌ عَلَیْہِمْ بَابِیت
 چوں کلیمے سوے فرعونے رود (۳)   قلبِ او از کَاخَوْفٌ محکم شود
 بیمِ غیر اللہ عمل را دشمن است   کاروانِ زندگی را رہزن است
 عزمِ محکمِ ممکناتِ اندیش ازو   ہمتِ عالی تا ملِ کیش ازو
 تخمِ او چوں در گلتِ خود را نشاند   زندگی از خود نمائی باز ماند

(۱) کَاخَوْفٌ اِنَّ اللہَ مَعَنَا (آیہ شریفہ) ۱۲- (۲) کَاخَوْفٌ عَلَیْہِمْ وَاَکْہَمُہُمْ رَجِیْزٌ فَوْفٌ (آیہ شریفہ)
 (۳) قُلْ لَا خَوْفٌ اِنَّکَ اَنْتَ الْاَعْلٰی (آیہ شریفہ) ۱۲

فطرتِ او تنگ تاب و سازگار (۱) بادلِ لرزان و دوستِ رسته دار
 دُزد و از پادشاهتِ رفتار را ^{فکر} می باید از دماغ افکار را
 دشمنت تر سال اگر بین ترا ^{باز} از خیابانت چو گلِ چسبند ترا
 ضرب تیغ او قوی تر می افتد ^{بهم} نگاهش مثل خنجر می افتد
 بیم چوں بند است اندر پای ما ^{و نه} صدیل است و دریای ما
 بر نمی آید اگر آهنگ تو ^{نرم} از بیم است تا رخسار تو
 گوش تماش ده که گرد و غمخیز ^{برف} ملک از ناله آرد و ستخیز
 بیم جاسوس است از قلمِ مرگ ^{اندر} روش تیره مثل میمِ مرگ
 چشم او برهنِ کارِ حیات (۲) ^{گوشش} او بزرگوارِ اخبارِ حیات
 هر شترِ نهیا که اندر قلب تست ^{اصل} او بیم است اگر بینی دست
 لایه و مکاری و کین و دروغ (۳) ^{ایں} همه از خوف می گیر و فروغ
 پرده زور و ریای پیرانش ^{فتنه} را آغوش مادر و منش

زانکه از بهمت نباشد استوار می شود و خوشنود باناسازگار
 هر که در مصطفیٰ فهمیده است
 شرک را در خوف مضمر دیده است ✓

محاوره تیر و شیر

سرخ تیر از لب فار گفت	تبیغ را در گرمی پیکار گفت
ای پر بهای جوهر اندر قاف تو	ذوالفقار حیدر از اسلاف تو
قوت بازو و خال دیده	شام را بر شد شفق پاشیده
آتش قهر خند اسراییات	جنت الفردوس زیر سایهات
در هوایم یا میان ترکشم	هر کجا باشم سراپا آتشم
از کجا آیم چو سوسه سینه من	نیک می بینم به تو سینه من

گر نباشد در میاں قلبِ سلیم   فارغ از اندیشه‌ای یاس و بیم
چاک چاک از نوکِ خود گردانمش   نیمه از موجِ خوں پوشانمش
ور صفای او ز قلبِ معین است   ظاہرش روشن ز نورِ باطن است

از تَف او آبِ گرد و جانِ من
بچو شبِ نیم می چسب که پیکانِ من

حکایت شیر و شهنشاه عالمگیر رحمۃ اللہ علیہ

شاهِ عالمگیر گردوں آستان   اعتبارِ دو دمانِ گورگاں
پایہِ اسلامیایں بر ترازو   احترامِ شیخِ پیغمبرِ ازو
در میانِ کارزارِ کفن و دفن   ترکش مارا خدنگِ آخِرن
تخمِ الحادے کہ اکبرِ نپورید   باز اندر فطرتِ دارا دمید

شمع دل در سینه ہا روشن ہو
 قلمت ما از فساد امین ہو
 حق گزید از ہند عالم گیر را
 آن فہتیر صاحب شمشیر را
 انپے احیاءے دیں مامور کرد
 بہر تحب دیدہ تیں مامور کرد
 برق تنغیش خرمین الحاد سوخت
 شمع دیں در محفل مابہ فروخت
 کور ذوقان استانہا ساختند
 وسعت ادراک دانشناختند
 شعلہ توحید را پڑانہ بود
 چل بہا شیم اندیں بتخانہ بود

در صف شاہنشاہان یکجا ستے

فقر او از تر تش پیداستے

روزے آن زمینہ تاج و میر
 آل سپہدار و شاہ فقیر
 صبحکاباں شد بہ سیریشہ
 با پرستارے وفا اندیشہ
 سرخوش از کیفیت باد سحر
 طائران تسبیح خواں بہر شجر
 شاہ و مزا گاہ شد مجو نماز
 خیمہ بر زد در حقیقت از مجاز

شیر برآمد پدید از طرف دشت	از غروشن و فلک زنده گشت
بوی انسان دوش از انسان خبر	پنج عالم گیر از دوبرگم
دست شه نادریده خنجر کشید	شرزه شیرے شکم از هم درید
دل بخود را ہے نداد اندیشه را	شیرت الیں کرد شیریشیه را
باز سوئے حق و میدان ناصب	بود معراجش نماز با حضور
ایں چنین دل خود نما و خوش کن	دارد اندر سینہ مومن وطن
بنده حق پیش مولے لایسته	پیش باطل از نعم برجاسته
تو بهم لے نادان دے آور بدست	شاهدے را محله آور بدست
خویش را در باز و خود را باز گیر	دام گستر از نیاز و نیاز گیر
عشق را آتش زن اندیشه کن	رو به حق باش و شیر پیش کن

خوف حق عنوان ایمان است و بس
خوف غیر از شرک پنهان است و بس

رُکنِ دُوم

رسالت

تارکِ آفل برہمِ خلیل^(۱) انبیا نقشِ پائے او و لیل
 آں خداے لم یزل را آیتے^(۲) داشت در دل آرزوے ملتے
 جوئے اشک از چشمِ بنوِ ایش حکمید^(۳) تا پیامِ طہرِ آیتِ شنید
 بہر ما ویرانہ آباد کرد^(۴) طائفہاں را خانہ بنیاد کرد

(۱) آفل: غروب ہونے والا۔ زوال پذیر تبلیغ ہے آیہ شریفہ لَا أُحِبُّ الْأَفْلَیْنِ کی طرف ۱۲
 (۲) رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ (آیہ شریفہ)
 (۳) وَعَهْدَنَا إِلَىٰ آبْرَاهِيمَ وَاسْمِعِلْ أَنْ طَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْحَاكِمِينَ
 وَالرُّكَّاعِ السَّجُودِ (آیہ شریفہ)
 (۴) رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادِعَ غَيْرِ ذِي زُرِّعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْحَرَامِ (آیہ شریفہ)

تا نهال تَب عَلَيْنَا غنچه بست (۱) صورت کار بهار ما نشست
 حق تعالی سپهر آفرید و از رسالت در تین ما جان میدهد
 حرف بے صوت اندرین عالم بدیم از رسالت مصرع موزون شنیم
 از رسالت در جهان تکوین ما از رسالت دین ما آئین ما
 از رسالت صد هزار یک است جزو ما از جزو ما لایفک است
 آن که شان اوست یَدِ مَنْ تَرَدُّد از رسالت حلقه گرد ما کشید
 حلقه ملت محیط افزاست مرکز او وادی بطحاست
 ما حکم نسبت او ملتیم اهل عالم را پیام حجتیم
 از میان بحر و خمینیم ما مثل موج از نیم نیمیم
 هفتش در جزر و یلای رسم (۲) نعره زن مانند شیران در حرم

(۱) قُلْ إِنَّا مَنَّا سَكَنَّا وَتَبَّ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (آیه شریفه)

(۲) أَحَلَّ أَمَّتَهُ فِي حَزَنٍ مَلَّتْ - كَاللَّيْلِ حَلَّ مَعَ الْأَشْيَالِ فِي جَهَنَّمَ

(قصیده برده)

معنی حرم من کنی تحت تیغ اگر	بن گری با دیده صد تیغ اگر
قوت قلب و جگر گردونی	از حس را محبوب تر گردونی
قلب من را کتابش قوت است	حکمتش جمل الوید ملت است
و منش از دست دادن مرون است	چون گل از باد و خزان افسون است
زندگی قوم از دم او یافت است	این سحر از آفتابش تافت است
فرو از حق ملت از ناله است	از شعاع مهر او تابنده است
از رسالت هم نوا گشتیم ما	هم نفس هم مدعا گشتیم ما
کثرت هم مدعا وحدت شود	پخته چوین وحدت شود ملت شود
زنده هر کثرت بند وحدت است	وحدت مسلم ز دین فطرت است
دین فطرت از نبی آموختیم	در ره حق مشعل افروختیم
این گهر از بحر بے پایان است	ما که بحب انیم از احسان است
تا نه این وحدت ز دست ما رود	هستی ما با ابد همدم شود

پس خدا بر ما شریعت ختم کرد   بر رسول ما رسالت ختم کرد
 رونق از ما محصل آیام را   اورسل را ختم و ما اقوام را
 خدمت ساقی گری با ما گذاشت   وادما را آخرین جامی که داشت
 لایق بعدی را احسان خداست   پیوه ناموس دین مصطفی است
 قوم را سدی قوت ازو   حفظ سیر وحدت ملت ازو
 حق تعالی نقش بر عوالم شکست   تا ابد اسلام را شیرازه بست

دل ز غیبه الله مسلمان بر کند
 نعمة لا قوم بعدی می زند

(۱) لَمَّا دَعَا اللَّهُ لَعْنَةَ الْوَاقِعَةِ - يَا كَرِيمُ الرَّسُولِ كُنَّا كَرِيمُ الْأُمَمِ (بِغَيْرِ)

در معنی این که مقصود رسالت محمدیه ^صتشکیل و

تأسیس ^صحسبیت و مساوات اخوت بنی نوع آدم است

بود انسان جهان انسان پرست	ناکس نابودمند و زیر دست
سطوت کسری و قیصر پریش	بند و در دست پا و گردش
کاهن و پاپا و سلطان امیر	بهر یک نخچیر صد نخچیر گیر
صاحب اورنگ و هم پیر کنشت	باج بر کشت خراب و نوشت
در کلیسا اتقف ضوا و فروش	بهر این صید زبون دایم بدوش
برهن گل از خیابانش برود	خرمنش مرغ زاده با آتش سپرد
از غلامی فطرت او دوش شد	نغمه ها اندر ناله او خوش شد
تا امین حق بحدار او سپرد	بندگان را مسند خافان سپرد

شعله ہا از مودہ خاکستر کشاد
 کو کہن را پایہ پرویز داد
 اعتبار کار بندان را افزود
 خواجگی از کار وندیان بود
 قوت او ہر کہن پیکر شکست
 نوع انساں را احصا تبار بہمت
 تازہ جان اندر تن آدم مہید
 بندہ را باز از خداوندان خسید
 زادین او مرگ دنیا سے کہن
 مرگ آتش خانہ و دیو دشمن
 حریت زاد از ضمیر پاک او
 ایں مے نوشین حکید از تاک او
 عصر نو کاین صدیغ آوردہ است
 چشم در آغوش او واکردہ است
 نقش نو بر صفحہ ہستی کشید
 آمتے گیتی کشائے آسید
 آمتے از ماسوا بیگانہ
 بر چہ سراغ مصطفیٰ پڑانہ
 آمتے از گرد می حق سینہ تاب
 فتنہ آتش شمع حرم آفتاب
 کائنات از کیف اورنگیں شد
 کعبہ ہایت خانہ ہائے چہ شد
 مرسلان و انبیاء آبا سے او
 اکرم او نزوح اقلائے او

گل مُعَمَّنِ اِنِخُو اندر دوش   حریت سرمایہ آب و گلش
 ناشکیب امتیازات آمده   در نهاد او مساوات آمده
 همچو سرو آزاد فرزندان او (۱)، پخته از قَالُوا بَلٰی مِیَانِ او
 سجده حق گل بسپایش نهاده
 ماه و انجم بوسه برپایش نهاده ✓

حکایت عبید جابان در معنی اخوت اسلامیہ

شد اسیر مسلمے اندر نبرد (۲) قانده از قانده ان یزد جرد
 گبر باران دیدہ و عیتار بود   حیلہ جو و پرفن و مکار بود
 از دست ام خود خبردارش نہ کرد   ہم ز نام خود خبردارش نہ کرد

(۱) اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ قَالُوا بَلٰی (آیہ تشریف) ۱۲- (۲) قانده بسپه سالار (۳) یزد جرد نام شاه ایران

گفت میخوام که جان بخشی مرا	چون مسلمانان اماں بخشی مرا
کردم تیغ را اندر نیام	گفت خونت برختن بر من حرام
چون درفش کاویانی چاک شد (۱)	آتش اولاد سامان خاک شد
آشکارا شد که جابان است او	میر سربازان ایران است او
قتل او از میسر عسکرهاستند	از فریب او سخن آراستند
بوعلبید آن سید فوج حجاز	دروغا عرض ز شکر بے نیاز
گفت ای یاران مسلمانیم ما	تا چنگیم و یک آهنگیم ما
نعره حیدر روانی بود مهت	گرچه از خلق بلال رضی الله عنه
هر یک از ما این ملت است	صلح و کینش صلح و کین ملت است
ملت اگر دو اساس جان فرد	عهد ملت می شود و پیمان فرد
گرچه جابان دشمن ما بوده است	سلمی او را اماں بخشوده است

(۱) درفش کاویانی: ایرانی علم کا نام ۱۳

خونِ اولیٰ معشرِ خبیلا نام
 بروم تیغِ مسلماناں حسام ✓

حکایتِ سلطان مراد و معمار در معنی مساواتِ اسلام

بود معمارے ز امتِ یحییٰ	درفتنِ تقسیمِ نامِ اولیٰ
ساخت آن صنعتِ گِرماد زاد	مسجدے از حکیمِ سلطانِ مراد
خوش نیامد شاه را تمیمی	خشمگیں گردید از تقصیرِ او
آتشِ سوزنده از چشمش چکید	دستِ آن بیچاره از خنجرِ برید
جئے خون از ساعدِ معمار رفت	پیشِ قاضی ناتوانِ زار رفت
آن بنرمندے کہ دتش سنگِ سخت	داستانِ جو سلطان باز گفت
گفت اے سچینامِ حق گفتار تو	خطِ آئینِ محمدِ کارِ تو

سقہ گوشتِ سلطنتِ شاہانیم   قطع کن از رُوتِ قرآنِ عظیم
 قاضی عادل بدندانِ خستہ لب   کردشہ را در حضورِ خود طلب
 رنگِ شہ از ہمیتِ قرآنِ پرید   پیشِ قاضی چون خطا کاراں بسید
 از خجالتِ دیدہ برپا دختہ   عارضِ اولالہ ہا اندختہ
 یک طرف فریادِی دعوئے گرے   یک طرف شاہنشہ گردوں فرے
 گفت شہ از کردہ خجالتِ بردہ ام   اعتراف از جرمِ خود آوردہ ام
 گفت قاضی فی القصاصِ حَیوۃ (۱)   زندگی گیر و باین قانونِ ثبات
 عبدِ مسلم کمتر از اسرارِ نیست   خونِ شہ رنگین ترازِ محارِ نیست
 چوں مراد این آیتِ محکم شنید   دستِ خویش از استینِ بریں کشید
 مدعی را تابِ خاموشی نماند (۲)   آیتِ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ خواند
 گفت از بہرِ خدا بخشیدش   از برائے مصطفیٰ بخشیدش

(۱) وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَیوۃٌ یَا أُولِی الْأَلْبَابِ (آیت شریفہ)

(۲) إِنَّ اللَّهَ یَاْمُرُکُمْ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ط (آیت شریفہ)

یافت مولیٰ بر سلیمانے ظفر سطوتِ آئینِ بنجمیہ صبرِ نگر

پیشِ قرآنِ بندہ و مولایکے است

بوریا و مسندِ دیبا کیست است

در معنی تحریتِ اسلامیہ سیرِ حادثہ کربلا

ہر کہیمپیاں با ہوا الموجد است	گوش از بندِ مہرِ مہرود است
مومن از عشق است عشق از مومن است	عشق را نامسکن ماسکن است
عقل سفاک است اوسفاک تر	پاک تر چالاک تر بیباک تر
عقل در پچاک اسباب و علل	عشق چو گاہ باز میبانِ عمل
عشق صید از زور باز و افکند	عقل مکار است دوائے می زند
عقل را سرمایہ از بیم و شک است	عشق را غرم و یقین لا ینفک است

آں کند ہمیں تیرا ویراں کند	ایں کند ویراں کہ آباداں کند
عقل چوں باد بہت از آں جہاں	عشق کیا بے بہاے او گراں
عقل محکم از اساس چوں چند	عشق عریاں از لباس چوں چند
عقل میگوید کہ خود را پیش کن	عشق گوید امتحان خویش کن
عقل با غیر آشنا از کتاب	عشق از فضل است با خود درخشا
عقل گوید شاد شو آباد شو	عشق گوید بندہ شو آزاد شو
عشق را آرام جان حریت است	ناقد اش را ساربان حریت است
آں شنیدستی کہ ہنگام بزر	عشق با عقل ہوس پرور چرکد
آں امام عاشقتاں پور توکل	سرو آزادے زبتان سؤل
اللہ شہبایے بسم اللہ پیدا	معنی ذی قہم عظیم آمد پیر
بہر آں شہزادۂ خیر الملل	دوش ختم المرسلین نعم الجبل

(۱) وَ قَدْ يَنَالُ بَيْنَ يَمِّ عَظِيمٍ (آیہ شریفہ)

(۲) نَعْمَةُ الْجَلِّ جَلَّتْهَا وَ نَعْمَةُ لَحْدٍ لَانِ انْتَمَا (حدیث)

سرخ رو عشقِ غیور از خون او   شوخیِ این مصحح از مضمون او
 در میانِ امت آں کیواں جناب   ہیچو حرفِ قلّٰ ھلّٰ للہ در کتاب
 موٹائی و فرعونِ شہسوارِ نیرید   ایں دو قوت از حیاتِ یدِ پدید
 زندہ حق از قوتِ شہیری است   باطلِ آخرِ داغِ حسرتِ میری است
 چون خلافتِ رشتہ از قرآنِ گسخت   حریتِ رازِ ہر اندر کامِ بخت
 خاست آں سربلوطِ خیرِ لامم   چوں سحابِ قبلہ بارانِ در قدم
 بر زمینِ کہ بلا بارید و رفت   لالہ در ویرانہ ہا کارید و رفت
 تا قیامتِ قطعِ استبدادِ کرد   موجِ خونِ او چمنِ ایجادِ کرد
 بہر حقِ در خاکِ خونِ غلطیدہ است (۱)   پس بنائے لالہ گویدہ است
 مدعائشِ سلطنتِ بودے اگر   خود نکر دے با چنین ساماں سفر
 دشمنانِ چوں رگِ صحرا لاقعد (۲)   دوستانِ او بہ نیرواں ہم عدد

(۱) حقّٰ کہ بنائے لالہ بہت حسینؑ (خواجہ معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ) ۱۲

(۲) لاقعد: بے شمار ۱۲

یعنے آں اجمال را تفصیل بود	سیر ابرہیم و اسمعیل بود
پایدار و تند سیر و کامگار	عزم او چوں کوہساران استوار
مقصد و حفظ آئین است و بس	تیغ بہر عزت دین است و بس
میش فرعونے سرش افکنده نیست	ما سوا اللہ را مسلمان بندہ نیست
ملت خوابیدہ را بیدار کرد	خونِ افسیر این اسرار کرد
از رگِ اربابِ باطل خون کشید	تیغِ لاچوں از میاں بیرون کشید
سطر عنوانِ نجاتِ ما نوشت	نقشِ الا اللہ بر صحرانِ نوشت
ز آتشِ او شعله ماند و خیم	رمزِ قرآن از حسینِ آختیم
سطوتِ غرناطہ ہم از یاد رفت	شوکتِ شام و فریغِ داور رفت
تازہ از تنگبیرِ او ایماں منور	تارِ ما از زخمِ اش لہزایں منور

اے صبا اے پیکِ دورِ افتادگان
اشکِ ما بر خاکِ پاکِ اور سداں

در معنی این چوں ملت میوه سس بر تو و در سالت

پس نہایت مکانی ندارد

جو ہر ما با مقامے بستہ نیست   بادۂ تندش بجایم بستہ نیست
ہندی و چینی سفال جام ماست   رومی و شامی گل اندام ماست
قلب از ہند و روم و شام نیست   مرز و بوم او بجز اسلام نیست
پیش پیغمبر جو کعب پاک زاد   ہدیہ آورد از بانٹ سعادت
در شناسش گوہر شبتاب سفت   سیف مسلول از سیوف الہند گفت

(۱) حضرت کوہنہی کریم کو بہت ایذا دیا کرتے تھے۔ فتح مکہ کے بعد مکہ سے بھاگ کر طائف چلے گئے وہاں سے نصیر بانٹ سعادت لکھ کر حضور اکرم کی خدمت میں حاضر ہوئے اور اپنے گزشتہ گناہوں کی معافی مانگی حضور نے ان کو معاف کر دیا اور نصیر سے کے صلے میں اپنی چادر مبارک عطا فرمائی۔ اس نصیر سے میں کعب نے حضور کو کہ ”سیف من سیوف الہند“ دینوستان کی تلواروں میں سے ایک تلوار کے الفاظ سے خطاب کیا۔ مگر حضور نے ”کعب کے مصرع میں اصلاح دیکر فرمایا ”سیف من سیوف اللہ“ کہنا چاہتے (یعنی خدا کی تلواروں میں سے ایک تلوار)

آمدش نسبت باقلیے پسند	آں نقاش برتر از چرخ بلند
حق پرستی جزند براہ حق پیو	گفت سید من سیوف اللہ گو
گردپایش سرمہ چشم رسل	ہمچنان آں راز دان جزو دکل
دوستانم طاعت طیب نساً	گفت با امت ز دنیاے شما
نکتہ پوشید در حرف شماست	گر ترا ذوق معانی رہناست
بود در دنیا و از دنیا نبود	یعنی آں شمع شبستان وجود
بود اندر آب و گل آدم ہنوز	جلوہ او قدسیاں را سینہ سوز (۱)
این قدر دانم کہ بابا آشناست	من ندانم مزد و بوم او کجاست
خوشتن را میہمان ما شمر	این عناصر را جہان ما شمر
خویش را در خاکداں گم کردہ ایم	زانکہ ما از سینہ جاں گم کردہ ایم
گم میشوند در جہان چون چیند	مسلم استی دل باقلیے میبند

(۱) کُنْتُ نَبِيًّا فَاَدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطَّيْنِ -

می نمکجند مسلم اندر مرز و بوم در دل او یا وه گرد و شام روم

دل بدست آور که در پهنائے دل

می شود گم این سرائے آب و گل

عمت ده قومیت مسلم کشود از وطن آقائے ما هجرت نمود

حکمتش یک ملت گیتی نورد بر اساس کلمه تعمیر کرد

تاز بخششهای آن سلطانین مسجد ماست در بهار دوشنه زمین

آن که در قرآن خدا اورا ستود (۱) آن که حفظ جان او موعود بود

و دشمنان بے دست پا از بهینش (۲) لرزه بر تن از شکوه فطرتش

پس چرا از مسکن آبا گریخت؟ تو گماں داری که از اعدا گریخت؟

قصه گویا حق ز ما پوشید (۳) معنی هجرت غلط فهمیده اند

هجرت آئین حیات مسلم است (۴) این را سبب ثبات مسلم است

معنی اواز تنگ بی رم است ترک شبنم بهر خیمیم است

بگذران گلستان مقصود تست	ایں زیاں پیرایه بند سود تست
مهر را آزاده رفتن آبروست	عرصه آفاق زیر پای اوست
بهمچو سحر از باران خواه	بیکران شود در جهان بیاں خواه
بود بحر تلخ رویک ساده دشت	ساحله ز دید و از شرم آب گشت
بایدت آهنگ تسخیر همه	تا قومی باشی فراگیر همه
صورت ماهی به بحر آباد شو	یعنی از قید مصم آزاد شو
هر که از قید جهات آزاد شد	چون فلک در شجاعت آباد شد
بوی گل از ترک گل جولانگر است	در فراخای چمن خود گستر است
ای که یک جا در چمن انداختی	مثل طبل با گلے در ساختی
چون صبا بار قبول از دوش گیر	گلشن اندر حلقه آغوش گیر

از فریب عصر نویشیار باش

ره قدر ای راهرویشیار باش

در معنی این که وطن اساس ملت نیست

آن چنان قطع اخوت کرده اند   بروطن تعمید ملت کرده اند
تا وطن را شمع محفل ساختند   نوع انساں را قبائل ساختند
جنتی بستند در پیش لقا (۱)   تا اَحْلُوا قَوْمَهُمْ حَرَارَ الْبَلَاءِ
این شجر حیات ز عالم برده است   تلخی بیکار بار آورده است
مردمی اندر جهان افسانه شد   آدمی از آدمی بیگانه شد
روح از تن رفت و بهفت اندام ماند (۲)   آدمیت گم شد و اقوام ماند
تاسیاست مسند مذہب گرفت   این شجر در گلشن مغرب گرفت
قصه زین سیاحی فرود   شعله شمع کلیسائی فرود

(۱) اللَّهُ تَرَى إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ
حَرَارَ الْبَلَاءِ رِيحَهُمْ لَيَمَلُوكَ أَهْلَ الْقُرْآنِ (آیه شریفه)

(۲) بهفت اندام: اعضاء جسمانی ۱۲

اسقف از بے طاقتی درماندہ (۱) مہرہا از کف بروں افشانده
 قوم عیسے بر کلیسا پا زده نفتد این چلیپا و ازده
 دہریت چوں جامہ مذہب ید مرسلے از حضرت شیطان رسید
 آن فلارنساوی باطل پرست (۲) سرمہ او دیدہ مردم شکست
 نسخہ ہر شمشاہاں نوشت در گل ماوانہ پیکار کشت
 فطرت او سوائے ظلمت بڑہ نخت حق نہ تیغ خامہ او نخت لخت
 بتگری مانند آذر پیشہ اش بست نقش تازہ اندیشہ اش
 مملکت را دین او معبود ساخت منکر او مذہب را محمود ساخت
 بوسہ تا بر پائے این معبود زو نفتد حق را بر عیار سود زو
 باطل از تسلیم او بالیدہ است حیلہ اندازی فنے گردیدہ است
 طرح تدبیر زبوں فرجام رنجیت (۳) این خشک در جادۂ ایام رنجیت

(۱) اسقف: پاپائے عظیم - (۲) فلارنساوی یعنی میکیاولی کتاب الملوک کا مشہور مصنف جو فلارن میں
 پیدا ہوا - (۳) خشک: کانٹے - ۱۲ -

شب بچشم اهل عالم چید است
مصلحت تزویر را نامید است

در معنی این که ملت محمدیه نهایت مانی ندارد

که دوام این ملت شریفه موعود است

در بهار از جوش بلبل دیده	رستخیز غنچه گل دیده
چون عروسان غنچه ها آراسته	از زمین یک شهر انجم خاسته
سبزه از اشک سحر شوییده	از سر و آب جو خوابیده
غنچه بر می دمد از شاخسار	گیردش باد نسیم اندک نثار
غنچه از دست گلچین غول شود	از چمن مانند بویرون رود

بست قمری آشیان طبل پرید	قطره شبنم رسیده بزمید
رخصت صد لاله ناپایدار	کم ناز و رونق فصل بهار
از زیاں گنج فراوانش بهان	مخل گلهاے خندانش بهان
فصل گل از نسترن باقی تراست	از گل و سرو و سمن باقی تراست
کان گوهر پر درے گوهر گرے	کم نگر و دانه شکست گهرے
صبح از مشرق ز مغر شام رفت	جام صدر و زار خم ایام رفت
باده با خور دند و صهبا باقی هست	دو شاهنوخ گشت فردا باقی هست
همچنان از فرمای پیسیر	هست تقویم احم پاینده تر
در سفر یار است صحبت قائم هست	فردره گیر است ملت قائم هست
ذات او دیگر صفاتش دیگر هست	سنت مرگ و حیاتش دیگر هست
فرد بر می خیزد از مشتب گله	قوم زاید از دل صاحب دله
فرد پوششست و هفتاد است و بس	قوم را صد سال مثل یک نفس

زنده فردا از ارتباط جان و تن   زنده قوم از حفظ ناموس کهن
 مرگ فردا از خشکی رود حیات   مرگ قوم از ترک مقصود حیات
 گرچه ملت هم بمیرد مثل فرد (۱)   از اجل فرماں پذیرد مثل فرد
 امت مسلم از آیات خداست   صلش از هنگامه قالیابی است
 از اجل این قوم بے پرواست (۲)   استوار از فتن نزلناست
 ذکر قائم از قیام ذاکر است   از دوام او دوام ذاکر است
 تا خدا آن یطعموا فرموده است (۳)   از فردن این چراغ آسوده است
 امتی در حق پرستی کامله   امتی محبوب بر صاحب دل
 حق برون آورد این تیغ ایل   از نیام آرزوهای خلیل
 تا صداقت زنده گردد از دوش   غیر حق سوز و برق همیش
 ماکه توحید خدا را محبتیم   حافظ رمز کتاب و حکمتیم

(۱) و لکل امة اجل (آیه تفریق) ۱۲- (۲) انا نحن نزلنا الذکر و ناله لحفظون (آیه تفریق)
 (۳) یزیدون ان یطعموا اولئک الله یافولهم و الله یقیم نورهم و لکرة الکفر و ن (۴)

در غزل یک فتنه تا نداشت	آسمان با ما سپید داشت
بر سر ما از مود آن فتنه را	بند ما از پاکشود آن فتنه را
کشته تیغ نگاهش محشری	فتنه پا مال را بهش محشری
صبح امروز ز نراید دوش او	نخفته صد آشوب در آغوش او
دید بعد او آنچه روم ما هم ندید	سطوت مسلم بخاک و خون سپید
ز آن نو آیین کمن پندار پرس	تو مگر از چرخ کج رفتار پرس
شعله های او گل و ستاره کیست؟	آتش تا تاریاں گلزار کیست؟
هم به مولی نسبت ابراهیمی هست	زانکه ما را فطرت ابراهیمی است
نار هر غرود را سازیم گل	از تیر آتش بر اندازیم گل
چون بباغ ما رسد گرد و بهار	شعله های انقلاب و زگار
آں جهانگیری جهانداري نماند	رومیاں را گرم بازاری نماند
رونق نخلخانه یونان شکست	شیشه ساسانیان در خون شکست

مصر هم در امتحان ناکام ماند   استخوان او تیرا بهرام ماند
 در جهان بانگ اذان دوست هست   ملتِ اسلامیان دوست هست
 عشق آئینِ حیاتِ عالم است   امتزاجِ سالماتِ عالم است
 عشق از سوزِ دلِ مانده هست   از شمارِ لاله تابنده هست
 گره پیشِ غنچه بگیریم ما
 گلستانِ میر و اگر بگیریم ما

در معنی این نظم ملت غیر از آئین صورت نبندد

و آئین ملت محمّدیه قرآن است

ملت را رفت چون آئینِ دست   مثل خاک اجزای او از شمشکست

ہستیِ مسلم زائینِ است و بس	باطنِ دینِ نبیِ این است و بس
برگ گل شد چون زائینِ بستہ شد	گل زائینِ بستہ شد گلہ شد
نغمہ از ضبطِ صدا پیداست	ضبطِ چوں رفت از صدا غوغاست
در گلوئے نفسِ موجِ ہواست	چوں ہوا پابندِ نئے گرد و نواست
تو ہی دانی کہ آئینِ تو چیست؟	زیرِ گردوں سیرِ تمکینِ تو چیست؟
آں کتابِ زندہ و متحرکِ حکیم	حکمتِ اولیٰ زلالِ است و قدیم
نسخۂ اسرارِ تکوینِ حیات	بے ثبات از قوتِ نشِ گیر و ثبات
حرفِ اورا ریب نے تبدیل نے (۱) (۲) آئیہ اش شرمندہ تاویل نے	
پختہ تر سودائے خام از زورِ او	درفتہ با سنگِ جام از زورِ او
می برد پابند و آزاد آورد	صید بندان را بعنبر آورد
نوعِ انساں را پیامِ آخری	حاملِ او رَحْمَةُ الْعَالَمِیْنَ

(۱) لَا تَبْدِلُ فِیْهِ (آیہ شریفہ) ۱۲ - (۲) لَا تَبْدِلُ لِكَلِمَةٍ اَعْلٰہ (آیہ شریفہ) ۱۳

ارج می گیر از ونا ارجمند   بنده را از سجده سازد و سربلند
 رهنما از حفظ اور بهر شدند   از کتاب صاحب فقر شدند
 دشت پیمایان تاب یک چراغ   صد تحسلی از علوم اندر دماغ
 آنکه دوش کوه بارش بر تافت (۱)   سطوت او ز بهر گرد و شگافت
 بنگران سرمایه آمال   گنجد اندر سینه طفل مال
 آن جگه تاب بیابان کم آب   چشم او احرز سوز آفتاب
 خوشتر از آه و درم حجازه اش (۲)   گرم چون آتش دم حجازه اش
 رخت خواب افکنده در زیر نخل   صبحم بیدار از بانگ جیل
 دشت سیرابم درنا آشنا   هرزه گرد و از حضرنا آشنا
 تاوش از گرمی قرآن تپید   موج بتیاش چو گوهر آمید
 خواند از آیات مبین و سبق   بنده آمدن و خواجه رفت از پیش حق

(۱) إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ... الخ (آیه شریفه) ۱۲ - (۲) حجازه او تنی^ط

از جهانبانی نواز دساز او	مسند جم گشت پا انداز او
شهر با از گردپیش نختند	صدچین از یک گلشن نختند
اے گرفتار رسوم ایمان تو	شیوه های کافری زندان تو
قطع کردی امر خود را در زبیر (۱)	جاده پیمائی الی شئی نکر (۲)
گر تو می خواهی مسلمان بستن	نیست ممکن خبر بقرآن بستن
صوفی پشمینه پوش حال مست	از شراب نغمه قوال مست
آتش از شعر عراقی در دوش	در نمی سازد بقرآن محفلش
از کلاه و بوریا تاج و سرب	فقر او از مخالفت هاں باج گیر
واعظ و ستان ن افسانه بند	معنی او بپست و صرف او بلند
از خطیب و دبلی گفتار او (۳)	باضعیف و شاذ و مرسل کار او

(۱) فَقَطَّعَ الْأَمْرَ بَيْنَهُمْ زَبِيرًا (آیة شریفه) - (۲) يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى الشَّيْءِ نَكْرًا (آیة شریفه)

(۳) خطیب و دبلی اسماء معنین - ضعیف و شاذ و مرسل: اقسام حدیث - ۱۲

از تلاوت بر تو حق دارد کتاب
تو از و کاسی که می خواهی بیاب

در معنی این که در مانده انحطاط تعلیمه اجتهاد اولیتر است

عهد حاضر تنه بازیر است	طبع ناپروا می آفت گراست
بزم اقوام کهن بر هم ازو	شاخسار زندگی بے نم ازو
جلوه اش مارا ز ما بیگانه کرد	ساز مارا از نو بیگانه کرد
از دل ما آتش دیرینه بُرد	نور و نار لا اله از سینه بُرد
مضمحل گرد و چو تقویم حیات	ملت از تعلیمی گیر و ثبات
راه آبار و که این جمعیت است	معنی تعلیم ضبط ملت است
در خراش اے بنصیب از برگ و با	از شجر گسل بامید بها

بحر گم کردی زیاں اندیش باش	حافظ جوئے کم آبِ خویش باش
شاید از سیلِ قستان بخوری	باز در آغوش طوفان پروری
پیکرت دارد اگر جانِ بصیر	عبرت از احوالِ اسرائیل گیر
گرم و سرد روزگارِ او نگر	سختیِ جانِ نزارِ او نگر
خونِ گراں میر است رگهای او	سنگِ صدفین و یک سجائے او
پنجہ گردوں چو انگور شش فشرد	یادگارِ موسے و ہاروں نمود
از نوائے آتشینش رفت سوز	لیکن اندر سینہ دم دارد دھوز
ز آنکہ چون جمعیتش از ہم شکست	جز براہِ دستگاں محل نہ بست
اے پریشانِ محفلِ برینہ ات	مردِ شمعِ زندگی در سینہ ات
نقش بر دل معنی تو حید کن	چارہ کارِ خود از تقلید کن
اجتہاد اندر زمانِ انحطاط	قوم را بر ہم بھی پیچید پط
ز اجتہادِ عالمانِ کم نظر	اقتدار بر دستگاں محفوظ تر

عقل آبا بیت هوس فرسوده نیست	کار پا کال از غرض آلوده نیست
فکرِ نشان رسید همه باریک تر	دفعِ شاں با مصطفیٰ نزدیک تر
ذوقِ جعفر کاوش از می نماید	آبروئے ملت تازی نماید
تنگ بر مار بگذاردین شده است	هر لشمی را ز دایر دین شده است
لے که از اسرار دین بگماند	بایک آئین سازد اگر فرزانه
من شنیدم ز نباض حیات	اختلاف تست متقاض حیات
از یک آئینی مسلمان زنده است	پیکرِ ملت ز قرآن زنده است
ماه همه خاک و دل آگاه اوست	اعتصامش کن که حبل الله اوست

چوں گهر در رشته او سفته شو

ورنه مانند غبار آشفته شو

در معنی این کلمہ خنکی سیرت از اتباع ائین الهیت

در شریعت معنی دیگر محو	غیر ضودر باطن گوهر محو
این گهر را خود خدا گوهر گراست	ظاہرش گوهر بطوفش گوهر است
علم حق غیر از شریعت هیچ نیست	اصل سنت جز محبت هیچ نیست
فردا شرع است مرقات یقین (۱)	پنجمه ترا از دس مقامات یقین
ملت از آئین حق گیر و نظام	از نظام محکمے خیزد دوام
قدرت اندر علم او پیدا است	هم عصا و هم ید بیضی است
باتو گویم سیر اسلام است شرع	شرع آغاز است انجام است شرع
اے کہ باشی حکمت دیں را امین	باتو گویم پنجمه شرع مہین
چوں کسے گرد و مزاحم بے سبب	باسماں در ادائے مستحب
مستحب را فرض گردانیدند	زندگی را عین قدرت دیدند

روزِ مہجابتِ شکرِ اعدا اگر (۱) بر گمانِ صلح گرد و بے خطر
 گیر و آسان روزِ کارِ خویش را بشکند حصنِ مہجابتِ خویش را
 تا نگردد باز کارِ او نطفام تا ختن بر کشورش آمد حرام
 بر سرِ این فرمانِ حق وانی کہ حصیت زیستن اندرِ خطرِ ہا زندگیست
 شرع میخواید کہ چوں آئی بجنگ شعلہ گردی و اشکانی کام سنگ
 آزماید قوتِ بازوئے تو (۲) می نهد الوند پیشِ روئے تو
 باز گوید سرمہ ساز الوند را از قفِ خنجرِ گردِ الوند را
 نیست پیشِ ناتوانے لاغرے در خورِ سرِ پنچہ شیرِ نرے
 باز چوں با صعوہ خوگر می شود (۳) از شکارِ خود زبوں ترمی شود
 شارحِ آئینِ شناسِ خوبِ زشت بہرِ تو این نسخہ قدرتِ نوشت
 از عملِ آہنِ عصبِ می سازد جاعے خوبے در جہاں اندازد

(۱) مہجابت جنگ ۱۲ - (۲) الوند - ایران کے ایک پہاڑ کا نام ۱۲ - (۳) صعبہ: مہولہ - ۱۲

خسته باشی استوارت می کند   پنجه مثل کوهسارت می کند
 هست دین مصطفی دین حیات   شرح تفسیر این حیات
 گرد مینی آسمان سازد ترا   آنچه حق می خواند آن سازد ترا
 صیقلش آئینه سازد سنگ را
 از دل آهن رباید زنگ را

تا شعار مصطفی از دست رفت   قوم را از مغربت از دست رفت
 آن نهال سربلند و استوار   مسلم صحرائی اشتهر سوار
 پای تا در وادی بطحا گرفت   تربیت از گرمی صحرا گرفت
 آن چنان کا سید از باد عجم   همچو نه گردید از باد عجم
 آنکه گشته شیر را چو گو سفند   گشت از پامال مورے در و مند
 آنکه از تکیه او سنگ آب گشت   از صغیر بلبله بیتاب گشت
 آنکه عرش کوه را کاهه شمرد   با توکل دست و پائے خود سپرد

آنکہ خورش گردنِ اشد شکست	قلبِ خویش از ضربِ ہائے سببِ خست
آنکہ گامش نقشِ صد ہنگامہ سبت	پایے اندر گوشہ غزلت شکست
آنکہ فرماش جہاں را ناگزیر	بردش اکندر و داریا فقیر
کوشش او با قناعت ساز کرد	تا بہ شکوہ گدائی ناز کرد
شیخ احمد سیدِ گردوں جناب (۱)	کاسبِ نور از ضمیرش آفتاب
گل کہ می پوشد مزارِ پاک او	لا الہ گویاں دمد از خاک او
با مریبے گفت اے جانِ پد	از خیالاتِ عجبم باید جلد
زانکہ فکرش گر چہ از گردوں گذشت	از حدِ دینِ نبی بیرون گذشت
اے برادر این نصیحت گوش کن	پند آں آقائے ملت گوش کن

قلب را زین حرفِ حق گرداں قوی

با عرب در ساز تا سلم شوی

در معنی این که حسن سیرت از تادب

با داب محمدیه است

بر درِ ماز و صدای سپیم	سائے مثل قضاے مبرم
حاصل در یوزہ افتاد از برش	از غضب چوبے شکستم بر برش
می نیندیشد صواب و ناصواب	عفتل در آغاز ایام شباب
لاله زارِ چهره اش آفسره گشت	از مزاج من پدر آزرده گشت
در میان سینه او دل تپید	بر لبش آہے جگر تابی رسید
بر شتر گان دتے تابید و نخت	کو کبے در چشم او گردید و نخت
لرز دانه با و سحر در آشیان	بہمچو آں مرغی کہ در فصل خنل
رفت لیلای شکیب از محلم	در تنم لرزید جان غافل

گفت فدا اُمتِ خیر الرسل جمع گرد پیشِ آں مولائے کل
 غازیانِ ملتِ بیضائے او حافظانِ حکمتِ رعنائے او
 ہم شہیدانے کہ دیں راجت اند مثلِ انجم در فضائے ملت اند
 زاهدانِ عاشقانِ دل نگار عالمانِ وعاصیانِ شرمسار
 در میانِ انجمنِ گرد و بلند ناله ہائے ایں گدائے دروہند
 اے صراطِ مشکل از بے مری من چہ گویم چوں مرا پُرسد نبیؐ

”حق جو انے مسلمے باتو سپرد

کو نصیبے از دبستانم نبرد

از تو ایں یک کار آساں ہم نشد

یعنی آں انبارِ گل آدم نشد“

در ملامت نرم گفتار آں کریم من رہینِ نجابت و اُمید و بیم
 اند کے اندیش و یاد آئے سپر اجتماعِ اُمتِ خیر البشرؐ

لرزه بسم و میس دین نگر	باز این ریش سفید دین نگر
پیش مولا بنده را رسوا کن	بر پدر این جور نازیب کن
گل شواز باد بهار مصطفی	غنچه از شاخار مصطفی
بهره از حنق او باید گرفت	از بهارش رنگ و بو باید گرفت
آنکه نیم در قطره اش آسوده است	مرشد رومی چه خوش فرموده است
تیکه کم کن برف و برگام خویش	مگسل از ختم الرسل ایام خویش
در جهان دست زبانش رحمت است	فطرت مسلم سرای شفقت است
رحمت و عام و اخلاقش عظیم	آنکه متاب از سرنگشتش و نیم
از میان معشر نیستی	از معتام او اگر دور استی (۱)
هم صغیر و هم زبان ماستی	تو که مرغ بوستان ماستی
جز به شاخ بوستان مازن	نغمه داری اگر تنهامزن

ہرچہ بہت از زندگی سرمایہ دار   میرواند عنصرا سازگار
 بلبل استی درچمن پروازکن   نغمہ باہم نوا یاں سازکن
 در عقاب استی تہ دریا فری   جز بجلوت خانہ صحرای فری
 کو کبی؟ می تاب برگردونِ خویش

پامنہ بیرون ز پیرامونِ خویش

قطرہ آبے گرا ز فیساں بری   در فضاے بوستانش یوری
 تاشمالِ شبنم از فیض بہار   غنچہ تنگش بگیرد در کنار
 از شعاعِ آسمان تابِ سحر   کز فسوس غنچہ می بندد شجر
 عنصرِ نم برکشی از جوہرش (۱)   ذوقِ رم از سالماٹ میخوش
 گوہرت جز موجِ آبے ہیچ نیست   سعی تو غیر از سرابے ہیچ نیست
 دریم اندازش کہ گردد گوہرے   تاب او لرزد و چو تابِ اخترے

قطرہ نیساں کہ مجھ کو ازیم ہے   نذرِ خاشاکے مثالِ شبنم ہے
 طینتِ پاکِ مسلمان گوہر ہے   آبِ تابشِ ازیم پیغمبر ہے
 آبِ نیسانی باغوشش درآ   درمیانِ قلزش گوہر ہے
 درجہاں روشن تر از خورشید شو
 صاحبِ تابانی حباوید شو

در معنیِ ایں کہ حیاتِ ملیہ مرکزِ محسوسِ منجھد

و مرکزِ ملتِ اسلامیہ بیتِ الحرم ہے

مکشایم عقدہ از کارِ حیات   سازمت آگاہِ اسرارِ حیات
 چوں خیال از خود میدن پشیش   از جهتِ دامن کشیدن پشیش

وقتِ او فردا دوی زاید چسپاں؟	در جهان دیر و زود آید چسپاں؟
جز رم سپیم نه اے بخیر	گرفتاری یکے بر خود نگر
شعله او پرده بند از دوزخش	تا نماید تابِ ناشد ز خویش
موجِ جوشِ بسته آمد در گهر	سیر اورا تا سکون بیند نظر
لاله گردید و ز شاخه بر مید	آتشِ او دمِ بجوشش اندر کشید
تهمتِ گل بست بر پرواز رنگ	فکرِ خام تو گراں خیز است و رنگ
طائرِ رنگ است و جز پرواز نیست	زندگی مرغِ نشیمن ساز نیست
بانواهایِ زند من یاد هم	دُفَس و امانده و آزاد هم
چاره خود کرده جوید و بدم	از پیش پرواز شوید و بدم
باز آساں می کند و شوارِ خویش	عقده ها خود می زند و کارِ خویش
تا دو بالا گردوش و قِ خرام	پا بگل گردد و حیاتِ تیز گام
دوش و فردا زاده امر و زاد	ساز ما خوابیده اند و زاد

مہم مشکل کرو آساں گزار
 مہم نو آفرین و تازہ کار
 گرچہ مثل بوسرا پیش مہم است
 چوں وطن در سینہ گیرم است
 رشتہ ہائے خویش را بخود بند
 بگمہ گرد گره بخود زند
 در گره چوں دانہ دارد برگ بر
 چشم بخود وا کند گرد شجر
 خلعت از آب و گل پیدا کند
 دست پا و چشم و دل پیدا کند
 خلوت اندرتن گزیند زندگی
 انجمن ہا آفریند زندگی

ہمچیناں آئین میلاد ام
 زندگی بر مرکزے آید ہم
 حلقہ را مرکز چو جاں در یکہ است
 خط او نقطہ امضمہ است
 قوم را ربط و نظام از مرکزے
 روزگارش را دوام از مرکزے
 راز دار و راز ما بیت الحرم
 سوز ما ہم ساز ما بیت الحرم
 چوں نفس در سینہ او پروریم
 جان شیرین است او ما پیکریم

نارِخِ ما آب گیر از زمزش	تازه دوستانِ ما از شنبش
غوطه زن اندر فضالش آفتاب	تاب از دژه بایش آفتاب
از بر این جنیل استیم ما	دعوی او را دلیل استیم ما
با حدوثِ ما قدم شیرازه کرد	در جهان ما را بلند آوازه کرد
همچو صبح آفتاب اندر نفس	ملت بیض از طوفش بهم نفس
پخته از بند یکی خود داریت	از حساب او یکی بسیاریت
تا طواف او کنی پائنده	تو ز پیوندِ حری می زنده
در نگرِ سرِ حرم جمعیت است	در جهان جانِ اعم جمعیت است
از مالِ اُمتِ موسی بگیر	عبرتِ اے مسلم روشن ضمیر
رشته جمعیتِ ملت شکست	داد چوں آن قوم مرکز از دست
جز و او داند اسرارِ کل	آنکه بالید اندر آغوشِ دل
زندگی خوں گشت از شمشیر	دهری بر بنا گوشش کشید

رفتِ نم از ریشہ ہائے تاکِ او   بیدِ مجنوں ہم نہ دیدِ خاکِ او
 از گلِ غربتِ زباں گم کردہ (۱)   ہم نوا ہم آشتیاں گم کردہ
 شمعِ مرد و نوحہ خواں پروانہ اش   مشقتِ خالم لرزد از افسانہ اش
 اے ز تیغِ جوہرِ گرد و خستہ تن   اے اسیرِ التباس و ہم وطن
 پیرِ بہنِ راجا مہِ احمد ام کن   صبحِ پیدا از غبارِ شام کن
 مثلِ آباغِ رُق اندرِ سجدہ شو   آنچناں گم شو کہ یکسرِ سجدہ شو
 مسلمِ پیشینِ نیازِ آفرید   تابہ نازِ عالمِ آشوبِ رسید
 در رہِ حقِ پایہ نوکِ خارِ خست
 گلستانِ در گوشہ دستارِ لبست

(۱) از گلِ غربت: یعنی غربت کی وجہ سے - ۱۲

در معنی این که جمعیت یقی از محکم گرفتن نصیب العین

ملیه است نصیب العین امت محذوفه و نشر و حید است

حرف الفاظ است اعمال حیات	با تو آموزم زبان کائنات
زندگانی مطلع بر جسته شد	چون ز ربط مدعای بسته شد
همچو مصرعی در دوشبید زبا	مدعا گردد اگر همیشه زبا
جمع سیما بقرائن زندگی	مدعا را از بقائے زندگی
ضابط اسباب این عالم شود	چون حیات از مقصدی محرم شود
بهر اوجیند گزیند رد کند	نخستین را تابع مقصد کند
خستیار جاده ها از منزل است	ناخدا را نیم روی از ساحل است
طوف او گرد چرخ از ذوق سوز	بر دل پروانه داغ از ذوق سوز

قیس اگر آوارہ در صحراست   مدعاش محل لیلایست
 تابود شهر آشنای لای   بر نمی خیزد بصبح پایست
 همچو جان مقصود پنهان در محل   کیف و کم از وی پذیرد عمل
 گردش خونی که در گمار ملت   تیز از سعی حصول مدعاست
 از لطف و خویش را سوز و حیات   آتش چوں لاله اندوز و حیات
 مدعای مضارب سازِ مهت است   مرکزے کو جاذبِ ہر قوت است
 دست پائے قوم را جنبانداو   یک نظر صد چشم را گردانداو
 شاہد مقصود را دیوانہ شو   طائفِ این شمع چوں پُرانہ شو
 خوش نوائے نغمہ سازِ قُوم زد است (۱)   زخمہ معنی برابر بشیم زد است
 تا کشد خار از کفِ پادِ سپر   می شود پوشیدہ محل از نظر

(۱) رفتم کہ خار از پا کشتم محل نہاں شد از نظر
 یک لحظہ غافل گشتم و صدالہ را ہم دور شد
 (ملک قتی)

گر بقدر یک نفس غافل شدی

دور صد فرسنگ از منزل شدی

این کهن پیکر که عالم نام اوست (۱)	از امتزاج اہمات اندام اوست
صنیت آن کاشت یک ناله اوست	صد چمن خوں کرد تا یک لاله اوست
نقشها آورد و ننگند شکست	تا به لوح زندگی نقش تو بست
ناله ہادر کشت جان کا ریہ اوست	تا نوائے یک اذان بالید اوست
مدتے پیکار با احرار داشت	با خداوندان باطل کار داشت
تخم ایمان آخر اندر گل نشاند	باز بانٹ کلمہ توحید خواند
نقطہ ادوار عالم لا الہ	انتہائے کار عالم لا الہ
چرخ را از زور او گردندگی	مہر را پائندگی رخسندگی
بحر گوہر آفرید از تاب او	مہج در دریا تپید از تاب او

خاک از موجِ نسیمِ گل شود	مشتِ پیر از سوزِ او بلبل شود
شعله در گہائے تاک از سوزِ او	خاکِ مینا تا بناک از سوزِ او
نغمه بایشِ نغمه در سازِ وجود	جویدت لے زخمه در سازِ وجود
صد نواداری چون خوںِ تن رواں	خیز و مضاربے بہ تارِ اور ساں
زانکہ در تکبیرِ رازِ بودِ تست	حفظِ و نشرِ لا الہ مقصودِ تست
تانه خیزد بانگِ حق از عالمے	گر مسلمانی نیاسائی دے
می ندانی آیہٴ اُمّ الکتاب (۱)	اُمّتِ عادل ترا آمد خطاب
آب و تابِ چہرہٴ آیام تو	در جہاں شاہد علی الاقوام تو
نکتہٴ سنجاں را صلای عامہ	از علومِ اُمّیہ پیغام دہ
اُمّیہٴ پاک از ہویِ گفتارِ او (۲)	شرحِ رمزِ ماغویِ گفتارِ او (۳)

(۱) وَ کَذَٰلِكَ جَعَلْنٰکُمْ اُمَّةً وَ سَطَّالْتُمْ نُوَ اَشْهَدُ اَعْلٰی النَّاسِ ط

(۲) وَ مَا یَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰی ۱۲

(۳) مَا ضَلَّ صَاحِبُکُمْ وَ مَا غَوٰی ۱۲

تابدست آور و نبض کائنات	وانمود اسرارِ تقویم حیات
از قباے لالہ ہائے ایں چمن	پاک شست آلود گیہائے کمن
در جہاں وابستہ ویش حیات	نہست ممکن جز بائیش حیات
اے کہ می داری کتابش در بغل	تیز تر نہ پا بہ میدانِ عمل
فکرِ انساں بت پرستے بتگرے	ہر زماں در جستجوے سیکرے
باز طرح آذری انداخت است	تازہ تر پروردگارے ساخت است
کاید از خوں رنجین اندر طرب	نام اورنگ است ہم ملک و نسب
آدمیت کشتہ شد چوں گوسفند	پیش پایے ایں بتِ نادر جند
اے کہ خوردستی زمینائے خلیل	گر می خونست ز صہبائے خلیل
بر سرِ ایں باطلِ حقِ پیرِ مہن	تبیخ کا موقّو جوحِ اِلاٰہی بزن
جس لوہ در تاریکیِ آیام کن (۱)	آنچہ بر تو کامل آمد عام کن

(۱) الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی۔

لرزم از شرم تو چوں وز شاد
 پرست آں آبروے روزگار
 حرف حق از حضرت مابرو
 پس چہ را باد گیران سپرد

در معنی این که توسیع حیا ملیه از تسخیر و انظام عالم است

اے کہ بانادیده پیاں بسته
 چوں نہال از خاک این گلزار خیز
 هستی حاضر کند تفسیر غیب
 می شود و یب آنچه تسخیر غیب
 ماسوا از بهر تسخیر است و بس
 از کن حق ماسوا شد آشکار
 رشته باید گره اندر گره
 تا شود لطف کشودن را فره

(۱) عرض نشانده - (۲) فخر با عرض

غنچه؟ از خود چمن تعبیر کن	شبنمی؟ خورشید را تسخیر کن
از قومی آید اگر کارش گدازد	از دمی گدازد اگر این شیر بر دزد
هر که محسوسات را تسخیر کرد	عالمی از ذرّه تعمیه کرد
آنکه تیرش قدسیاں را سینه خست	اول آدم را سر قراک بست
عقده محسوس را اول کشود	همت از تسخیر موجود آموود
کوه و صحرا دشت و دریا بجزو بر	تخته تعلیم را باب نظر
لے که از تاثیر انبیوں خفته	عالم اسباب را اول گفته
خیز و واکن دیده محسوس را	دول مخواں این عالم مجبور را
غایتش توسیع ذات مسلم است	امتحان ممکنات مسلم است
می زند شمشیر و راں بر تننت	تابه بینی هست خوں اندر تننت
سینه را از سنگ زواییش کن	امتحان استخوان خویش کن
حق جہاں را قسمت نیکیاں شمرود	جلوه اش با دیده مومن سپرد

کاروان را رانگذار هست این جهان نقد مومن را عیار هست این جهان

گیر او را تانہ او گیسو دترا

مچھوے اندر سبھو گیسو دترا

دل اندیشہ ات طوطی پرست اں کہ گامش آسمان ہنار پرست

احتیاج زندگی میراندش بر زمین گردوں سپر گرداندش

تاز تسخیر قوائے این نظام ذوق نہیہائے تو گرد و تمام

نائب حق در جہاں آدم شود بر عناصر حکم او محکم شود

تنگی ات پنا پذیرد و جہاں (۱) کار تو اندام گیرد و جہاں

نخوش را بر پشت بادا سوار کن یعنی این جہازہ را ما مار کن

دست رنگیں کن ز خون کو ہزار جوے آب گوہر اند و ریا بر آرد

صد جہاں در یک فضا پوشید اند مہر ہا در ذرہ ہا پوشید اند

(۱) اندام گرفتن کار یعنی آراستہ شدن کار - ۱۳

از شعلش دیده کن نادیده را   و انما اسرارِ نافهیده را
 تابش از خورشید عالم تاب گیر   برق طاق افروز از سیلاب گیر
 ثابت و سیاره گرد و وطن   آن خداوندان اقوام کهن
 این همه ای خواجہ آغوش تواند ^(۱)   پیش خیز و حلقه در گوش تواند
 جستجو را محکم از تدبیر کن   نفس و آفاق را تسخیر کن
 چشم خود بجشاد و در اشیا نگر   نشہ زیر پرده صہب نگر
 تا نصیب از حکمت اشیا برد   تا توان باج از توانایاں خورد
 صورتِ هستی ز معنی ساده نیست   این کهن ساز از نو افتاده نیست
 برق آہنگ است ہشیارش زنند   خویش را چون زخمہ بر تارش زنند
 تو کہ مقصود خطابِ انظری   پس چرا این اہ چون کھ راں بری
 قطرہ کن خود فروزی محرم است   بادہ اندر تاک و برگل شبنم است

(۱) آغوش: لوندی کنیز ۱۲ - (۲) پیش خیز: خد شکار ۱۲ -

چوں بدریا در رود گوهر شود   جوهرش تابنده چوں اختر شود
 چوں صبا بر صورت گلها متن   غوطه اندر معنی گلزار زن
 آنکه بر اشیا کند انداخت هست   مرکب از برق و حرارت ساخت هست
 حرف چوں طائر به پرواز آورد (۱)   نغمه را بے زخمه از ساز آورد
 اے خوت لنگ از دُشوار نیست   غافل از پند گامه پیکار نیست
 ہمرہانت پے بہ منزل بُردہ اند   لیلی معنی مجزل بُردہ اند
 تو بصر مثل قیس آوارہ   خستہ و اماندہ بحیارہ

علم الاسما اعتبار آدم است
 حکمت اشیا حصار آدم است

(۱) مرزا غالب بہ تغیر الفاظ ۱۲ - (۲) و علم آدم الاسماء

در معنی این کمال حیاتِ ملیہ است کہ ملتِ مثلِ فرد
 احساسِ خود پیدا کند و تولیدِ میلِ این احساس
 از ضبطِ آیاتِ ملیہ ممکن گردد

کو بود از معنی خود بے خبر	کو دے را دیدی اے بالغِ نظر
ماہ را خواہد کہ برگیسہ رخاں	ناشناسِ دُور و نزدیکِ آنچنان
گر میست و شیر مست خواب مست	از ہمہ بیگانہ آں ماک پرست
نغمہ اش خبر شورش زنجیر نیست	زیر و بم را گوشِ او در گیر نیست
چوں گہر پاکیزہ گفتارش مہنوز	سادہ و دوشیزہ افکارش مہنوز
از چرا چوں کہ گنج گفتار او	جستجو سرمایہ پسندار او

نقش گیر این آں اندیشہ اش   غیر جوئی غیسر مینی پیشہ اش
 چشمش از دنبال اگر گیر و کسے   جان او آشفتمی کہ دو لبے
 فکر خاش در ہواے وزگار   پر کشا مانند بازہ نوشکار
 در پئے نچیر با بگذار و دش   باز سوعے خوشیتن می آردش
 تاز آتش گیرئی افکار او (۱)   گل فشانند ز چک پندار او
 چشم گیریش قد بر خوشیتن   دستکے بر سینہ می گوید کہ "من"
 یاد او با خود شناسایش کند   حفظ ربط ووش و فروش کند
 سفتہ ایاش درین تار زارند   ہر سچو گوہر از پئے یک دیگر اند
 گرچہ ہر دم کا ہدافزاید گلش   "من" ہماں تم کہ بودم در ووش
 این "من" نوزادہ آغاز حیات

نغمہ بیداری ساز حیات

(۱) زچک: ایک قسم کی آتش بازی جسے ہندی میں پھلجھڑی کہتے ہیں ۱۲

ملّت نوزاده مثل طفلک است	طفلکے کو دکنسار ماک است
طفلکے از خوشیتن نا آگے	گوهر آلودہ خاک ہے
بستہ با امروز و فردا ش نیست	حلقہ بے روز و شب پاش نیست
چشم ہستی را مثال مردم است	غیر را بینندہ و از خود کم است
صدگرہ از رشتہ خود واکند	تاسیر تار خودی پیدا کند
گرم چوں فستد بکار روزگار	این شعور تازه گردو پایدار
نقشہ بردار و اندازہ دارد	سرگزشتِ خویش را می سازد واد
فرد چوں پیوندد آیش گسخت	شانہ ادراک او ندانہ نیست
قوم روشن از سوادِ سرگذشت	خود شناس آمدنی و سرگزشت
سرگزشت او گرازیادش بود	باز اندرستی گم می شود
نسخہ بود تراے ہوشمند	ربطِ آیام آمدہ شیرازہ بند
ربطِ آیام است ما را پیرین	سوزش حفظِ روایات کهن

چسیت تالنج اے زخو و بیگانه	دستانے قصه افسانه
ایں تزا از خوشیتن آگه کند	آشناے کار و مرد و ره کند
روح را سرمایہ تاب است ایں	جسم ملت اچو اعصاب است ایں
ہیچو خنجر بر فسانت می زند	باز بر روے جهانت می زند
وہ چه ساز جان نگار و دلپذیر	نغمہ ہاے رفته و تارکش اسیر
شعلہ افسردہ در سوزش نگر	دوش در آغوش امروزش نگر
شمع او بختِ احم را کوکب است	روشن ازوے مشب و ہم شیب است
چشمِ پُر کارے کہ بیند رفته را	پیش تو باز آفریند رفته را
بادہ صد سالہ در میناے او	مستی پارینہ در صہباے او
صید گیرے کو بدام اندر کشید	طائرے کز بوستانِ پاپرید
ضبط کن تالنج را پاپیندہ شو	از نفسہاے رسیدہ زندہ شو
دوش را پیوند با امروز کن	زندگی را مرغ دست آموز کن

رشتہ آیام را آور بدست   ورنہ گروی روز کور و شب بیدست
 سز زند از ماضی تو حال تو   نیز و از حال تو استقبال تو
 مشکن از خواہی حیات لا زوال   رشتہ ماضی ز استقبال حال
 موج ادراک تسلسل زندگی است
 مے کشاں را شور قفل زندگی است

در معنی این کہ بقائے نوع از اموت است

و حفظ و احترام اموت اصل اسلام است

نغمہ خینہ از زخمہ زن سازم   از نیاز او دو بالاناہ مرد
 پوشش عربانی مروان است (۱)   حسن دلجو عشق را پیراہن است

عشقِ حق پروردہ آنغوشِ او   این نوا از زخمِ خاموشی او
 آنکہ ناز و بر وجودش کائنات (۱)   ذکرِ او فرمود با طیب و صلوة
 مسلمے کو را پرستائے شمر د   بہرہ از حکمتِ تراں نہر د
 نیک اگر بینی امومتِ حمتِ اہت   زانکہ او را بانبوتِ نسبتِ است
 شفقتِ او شفقتِ پیغمبر است   سیرتِ اقوام را صورتِ تکر است
 از امومتِ نختہ تر تعمیر یا   در خطِ سیماے او قفیر یا
 بہت اگر فرہنگِ تو معنی سے   حرفِ اُمتِ نکتہ ما دار و بے
 گفتِ آن مقصودِ حرفِ کن فکاں   زیرِ پائے اُتہاتِ آمدِ جہاں
 ملت از تکویمِ ارحام است و بس   ورنہ کارِ زندگی خام است و بس
 از امومتِ گرم رفتارِ حیات   از امومتِ کشفِ اسرارِ حیات
 از امومتِ بیچ و تاب جوئے ما   موج و گردابِ حجابِ جوئے ما

آن مَوجِ رستاق ز اوے جا بلے ^(۱) پست بالائے سطرے بد گلے ^(۲)
 ناتراشے پرورش نادادہ ^(۳) کم نگاہے کم زبانے سادہ
 دل ز آلام امومت کردہ خوں گرو چشمش حلقه مانے نیلیوں
 ملت ارگیروز آغوشش بدست یک مسلمان غیور و حق پرست
 ہستی محکم از آلام امومت صبح ما عالم فرور از شام امومت
 وائ تھی آغوش نازک بکریے خانہ پرورد نگاشش محشرے
 فکر او از تابِ غروب و شن است ظاہرشن باطن اودان است
 بندہ مانے ملت بیضا گسیخت تاز چشمش عشوہ ما حل کردہ ریخت
 شوخ چشم فتنہ ز آزادیش از حیانا آشنا آزادیش
 علم او بار امومت بر تافت بر سر شاش بیکے اختر تافت

(۱) رستاق از بستان مانا رستہ بہ
 (۲) پست بالائے سطرے بد گلے
 (۳) رستاق از بستان مانا رستہ بہ
 (۴) رستاق از بستان مانا رستہ بہ

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يَوْمَ يُنْفَخُ الْكُتُبُ	بسته چشم اندر طغیانی و زنگار
پانبرده از عدم بیرون مینوز	از سواد کیف و کم بیرون مینوز
مضمرا اندر ظلمت موجود ما	آن تحبلی های نامشهود ما
شبنم بر برگ گل نه نشسته	غنچه های از صبا ناخسته
برودت این لاله زار ممکنات	از خیابان ریاض اموات
قوم را سرمایه صاحب نظر	نیست از نقد و قماش و سیم زر
مال او فرزند های تندرست	ترومانغ و سخت کش و چاق و حسیت

حافظ رمزانوت مادران

قوت قرآن و ملت مادران

در معنی این سید النساء فاطمة الزهراء که کامله است

برائے نسائے اسلام

مریم از یک نسبت عیسیٰ عزیز	از نسبت حضرت زہرا عزیز
نور چشم رحمتہ للعالمین	آن امام اولین و آخرین
آن کہ جاں در پیگری مید	روزگار تازہ آئین آمدید
بانوے آن تاجدارِ ہل آئی	مرتضیٰ مشکل کشا شیر خدا
پادشاہ و کلبہ ایوان او	یک حمام و یک نہرہ سامان او
مادرِ آن مرکزِ پرکارِ عشق	مادرِ آن کاروانِ سالارِ عشق
آن یکے شمعِ شبتستانِ جسم	حافظِ جمعیتِ خیمہٗ لایم
تانشیند آتشِ پیکار و کین	پشتِ پاژ و بر سر تاج و کین

واں وگر مولائے ابراہیم	وقت بازوئے احرار جہاں
در نوائے زندگی سوز از حسین	اہل حق حریت آموز از حسین
سیرتِ فرزند با از اقامت	جو ہر صدق و صفا از اقامت
مزین تسلیم حاصل بتول	مادران را اسوۂ کامل بتول
بہر محتاج دلش آں گونہ سوخت	با یہودے چادرِ خود را فروخت
نوری و ہم آتشی فرمانبرش	گم رضائش در رضائے شوہر ش
آں ادب پروردہ صبر و رضا	آسیا گردان لب قرآن سرا
گریہ ہائے اوز بالیں بے نیاز	گوہر افشانہ سے بدامان نماز
اشکِ او بر چید جبریل از زمین	ہمچو شبنم رنجیت بر عرشِ بریں
رشتہ آئین حق زنجیرِ پاست	پاسِ نردبان جنابِ مصطفیٰ است

ورنہ گروہ تر تش گرویدے

سجدہ ہا بر خاکِ او پاشیدے

خطابِ محمدؐ راتِ اسلام

اے روایت پروردہ ناموس (۱) تاب تو ساریہ فائوس ما
 طینتِ پاک تو مارا رحمت است
 کو دک ماچوں لب شیر نوشست
 قوتِ دینِ اساسِ ملت است
 لکالہ آمختی اورا نخست
 می ترشد محبت تو اطوار ما
 فکیر ما گفت ایر ما کردار ما
 برق ما کو در سحابت آرمید
 بر جہل رخسید و در صحر اقلید
 اے امین نعمتِ آئینِ حق
 در نفسہائے تو سوزِ دینِ حق
 دور حاضر تر فروش و پرفتن است
 کاروش نقد دینِ رہن است
 کور ویزدان ناشناس ادراک او
 ناکاں زنجیری بچاک او
 چشم او بیاک و نا پر است
 پنجہ مژگان او گیر است

صید او آزاد خواند خوش را   کشته او زنده اند خوش را
 آب بند خنسل جمعیت توئی   حافظ ساریه ملت توئی
 از سیر سود و زیان سودا من   گام جسر بر جاده آبا من
 بهوشیار از دستبرد روزگار   گیرنده ندان خود را در گنا
 این چنین ز اداں که پرنکشاده اند   ز آشیان خوش دور افتاده اند
 فطرت تو جذبه با دارد و بلند (۱)   چشم پوش از اسوده زهر بند
 تا حین شایخ تو بار آورد
 موسم پیش بگلزار آورد

خلاصہ مطالبِ شہنوی

در تفسیر سورۃ خلاص

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

من شبہ صدیق را دیدم بخواب   گل ز خاک راہ او چیدم بخواب
اِنَّ اَمَنَ النَّاسَ بِرُحُلَانِیْ مَا (۱)   اِنَّ کَلِیْمَ اَوَّلِ سِیْنَانِیْ مَا
ہمت او کشت ملت را چو ابر   ثانی اسلام و غار و بدر و قبر
گفتش اے خاصہ خاصانِ عشق   عشق تو سرِ مطلع دیوانِ عشق

(۱) اِنَّ اَمَنَ النَّاسَ عَلَیَّ فِیْ صُحْبَتِیْ وَ مَالِیْ اَبُو بَکْرٍ (حدیث)

پختہ از دستت اساس کار ما   چادر نہ رہا پیے آزار ما
 گفت تاکہ در میوس گردی ایر   آب تاب از سورہ اخلاص گیر
 اینکہ در صد سینہ بچہ یک نفس   پیرے از اسرار توحیدت و بس
 رنگ او بر کن مثال او شوی   در جہاں عکس جمال او شوی
 آنکہ نام تو مسلمان کردہ است   از دوئی سوئے یکی آورده است
 خوشین را ترک افغان خواندہ   وائے بر تو آنچہ بودی ماندہ
 وار ہاں نامیدہ را از نامہا   ساز با حشم در گذر از جامہا
 اے کہ تو رسوا سے نام افتادہ   از درخت خویش خام افتادہ
 بایکی ساز از دوئی بزار رخت   وحدت خود را مگر ان لخت لخت
 اے پرستار یکی گر تو توئی   تا کجا باشی سبق خوانِ دوئی
 تو در خود را بخود پوشیدہ (۱)   در دل آور آنچہ بر لب چیدہ

صد مل از ملت ایمنی بر حصار خود شبیخون ریختی
 یک شود تو حید را مشهور کن غائبش را از عمل موجود کن
 لذت ایمان منزاید در عمل
 مرده آن ایماں که ناید در عمل

اللَّهُ الصَّمدُ

از حد اسباب بیرون بسته	گر به الله صمد دل بسته
زندگانی گردش در لاب لایت	بنده حق بنده اسباب نیست
اهل عالم را سر پای خیر شو	مسلم استی بے نیاز از غیر شو
دست خویش از آتش بیرون مکن	پیش منعم شکوه گردون مکن
گردن مرحب تشکمن خمیسم بگریز	چون علی دوز از بانان شعیر
نشتی لا و نعم خمیسم رون چیرا	منت از اهل کرم بردن چیرا

رزقِ خود را از کفِ وناں بگیر   یوسفِ استیِ خویش را از زانِ مگیر
 گر چہ باشی مور و ہم بے بال و پر   حاجتِ پیشِ سلیمانے مبر
 راہ و شوارِ هستِ ساماں کم بگیر   در جہاں آزادی آزادی مبر
 سَجْمَةُ أَقْلٍ مِنَ الدُّنْيَا شَارِدٌ (۱)   از تَعِشْ حُرّاً شوی سُرِّیدار
 تا توانی کمیہا شو گلِ مشو   در جہاں منعِ شو و سائلِ مشو
 اے شناسائے مقامِ بے علیؑ   جرّے آرم ز جامِ بے علیؑ
 پُشتِ پا زَن تَخْتِ کیکاؤس را   سربدہ از کفِ مدہ ناموس را

خود بخود گرد و درِ مہینانہ باز

بر تہی پیمانگانِ بے نیاز

قایدِ سلامیاں ہاروں رشید   آنکہ نفقور آبِ تیغِ او چشید

(۱) أَقْلٍ مِنَ الدُّنْيَا تَعِشْ حُرّاً (قولِ فاروق)

(۲) نفقور: رومی پادشاہ جس کو ہاروں نے متعدد بار شکست دی۔

گفت مالک رضاکہ اے مولائے قوم	روشن از خاک درت سبجائے قوم
اے نواب پرداز گلزارِ حدیث	از تو خواہم درسِ اسرارِ حدیث
لعلِ تاج کے پردہ بند اندرِ یمن	نجیرو دردارِ الخلافتِ خیمہ زن
اے خوشا تا بانیِ روزِ عراق	اے خوشا حسنِ نظرِ سوزِ عراق
می چسکد آبِ خضر از تاکِ او	مرہم زخمِ شیخا خاکِ او
گفت مالک مصطفیٰ راجا کرم	نیست جز سوداے او اندرِ سرم
من کہ باشم بستہ قراکِ او	برنجیزم از حرمِ پاکِ او
زنده از نقبِ بیلِ خاکِ شیرم	خوشتراز روزِ عراق آمد شرم
عشق می گوید کہ نہ زخمِ پذیر	پادشاہاں را بخدمت ہم بگیر
تو ہی خواہی مرا آتش شوی	بندہ آزاد را مولا شوی
بہرِ تسلیم تو آیم بر درت	خادمِ ملتِ نگر و دجا کرت
بہرہ خواہی اگر از علمِ دیں	در میانِ حلقہ دریم نشین

بے نیازی نازها دارد بے

ناز او اندازها دارد بے

بے نیازی رنگ حق پوشیدن است	رنگ غیر از پیرین شوئیدن است
علم غیر آموختی اندوختی	روئے خویش از غازه اش فروختی
از جندی از شعارش می بری	من ندانم تو تویی یا دیگری
از نسیمش خاک تو خاموش گشت	وز گل و ریچان نهی آغوش گشت
گشت خود از دست و پیراں مکن	از سحابش گدیه باران مکن
عقل تو زنجیری افکار غیب	در گلوئے تو نفس از بار غیب
بر زبانست گفتگوها مستعار	در دل تو آرزوها مستعار
قربانیت را نواها خواسته	سروها بیت را قباها خواسته
باده می گیری بجام از دیگران	جام هم گیری بجام از دیگران
آن نگاهش سر ما را ز غم لَمَبِ (۱)	سوی قوم خویش باز آید اگر

(۱) مَا رَأَى الْغَمَّ دَوَّ مَا طَفَحَ (دایه شمه لفظ)

می شناسد شمع او پروانہ را نیک اند خویش و ہم بیکانہ را

”کست مَنّی“ گویدت مولائے ما

وائے مالے مالے مالے مالے ما

زندگانی مثل انجم تاکب	ہستی خود در سحر گم تاکب
لیوے از صبح دروغے خوردہ	رخت از پہنائے گردوں بُردہ
آفتاب استی یکے در خود نگر	از نجوم دیگران تا بے مخر
بر دلِ خود نقشِ غیر انداختی	خاک بُردی کمیہا در باختی
تاکب رختی ز تابِ دیگران	سربک ساز از شرابِ دیگران
تاکب طوفِ چراغِ محفلے	ز آتشِ خود سوزا اگر داری دلے
چوں نظر در پردہ ہائے خویش باش	می پروا تا بجائے خویش باش
در جہاں مثلِ حجابِ اے ہوشمند	راہِ خلوت خانہ براغیا رہند

(۱) کست مَنّی - یعنی تو میری قوم سے نہیں ہے ۱۲ - (۲) لیو: فریب ۱۲

فرد فرد آمد کہ خود را و اشناخت قوم قوم آمد کہ جز با خود نساخت
از پیام مصطفیٰ آگاہ شو

فارغ از اربابِ دُنِ اللہ شو

لَا يَرْيَلُ وَلَا يَرْيَلُ

قوم تو از رنگِ خونِ بالاتر است قیمتِ یک اسودش صد حمر است
قطرہ آبِ وضوئے قبرے در بہا بر تہ ذرخونِ قبیرے
فارغ از بابِ اُمِّ اعمام باش (۱) ہیچو سمانِ ادۃ اسلام باش
نکتہ اے ہمدمِ نیرانہ میں (۲) شہد را در خانہ ہائے لانہ میں
قطرہ از لالہ حمر است قطرہ از زگر س شہلاست
ایں نمی گوید کہ من از عہدِ م (۳) آں نمی گوید من از نیل و سرم

(۱) سلمان فارسی سے لوگوں نے ان کا شجرہ نسب پافت کیا۔ انہوں نے جواب دیا "سلمان بن اسلام"

(۲) لانہ۔ شہد کا چھتہ ۱۲۔ (۳) بھر۔ زگر س ۱۲۔

ملتِ ماثانِ ابراہیمی است (۱) شہدِ مایمانِ ابراہیمی است
گر نسب را جزو ملت کردہ زخمِ درکارِ اخوت کردہ

در زمین مانگیہ در ریشہ ات

ہست ناسلم ہنوز اندیشہ ات

ابنِ مسعود آں چراغِ افروزِ عشق	جسمِ و جانِ اوسراپاسوئے عشق
سوخت از مرگِ برادرِ سینہ اش	آبِ گردید از گدازِ آئینہ اش
گریہ ہائے خویش را پایاں ندید	در غمش چوں مادرِ اشوین کشید
آہِ دروغاںِ سبقِ خوانِ نیاز	یارِ من اندر دستانِ نیاز
آہِ اں سرِ وہی بالائے من	در رہِ عشقِ نبی ہمایے من

”جیفِ ادمِ محرومِ دربارِ نبی“

”چشمِ من روشن نہ دیدارِ نبی“

نیست از روم و عرب پیوندم	نیست پابند نسب پیوندم
دل به محبوب حجازی بسته‌ام	زین جهت با یکدگر پیوسته‌ام
رشته‌هایک تو لایش لب است	چشم مارا کیف صبا بش لب است
مستی او تا بخون ما دوید	کنند را آتش زد و نو آفرید
عشق او سرای جمعیت است	همچو خول اندر عروقی ملت است
عشق در جان و نسب یکبار است	رشته عشق از نسب محکم تر است
عشق و دزدی از نسب باید گذشت	هم ز ایران و عرب باید گذشت
امت او مثل او نور حق است	بهستی ما از وجودش مشتق است
نور حق را کس بخیزد او بود	خلعت حق را چه حاجت یار بود

هر که پا در بند تسلیم و جدد است
 بے خبر از لَمَّ یَلِدْ لَمَّ یُیْلَدْ است

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

مسلم چشم از جہاں بپستہ چسپت؟   فطرت این دل بچی بپستہ چسپت؟
 لاله کو بر سر کو ہے دمید   گوشہ و امان گلچینے ندید
 آتش او شعلہ گیر و بہر   از نفس ہائے سختین بھر
 آسمان ز آغوش خود نگذارش   کوکب و ماندہ پنداروش

بوسدش اول شعاع آفتاب

شبم از چشمش بشوید گردِ خواب

رشتہ بالہم لکین باید قوی   تا تو در اقوام بہمیت اشوی
 آنکہ ذاتش احد است لا شریک   بندہ اش ہم در ساز و با شریک
 مومن بالائے ہر بالائے   غیرت او برنتا بد مہرے
 خرقہ لا تخریضول اندر برش (۱)   انتم الاعلون تاج بر سرش

(۱) فَالَا تَهْنُؤُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَالْأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ الْهَمُّ (آیہ شریفہ)

می کشد بارِ دو عالم دوشِ او   بحر و بر پرورده آنغوشِ او
 بر غوتند در دام افکنده گوش (۱)   برق اگر ریزد همی گیرد بدوش
 پیشِ باطل تیغ و پیشِ حق سپر   امر و نهی او عیبِ اخیر و شر
 در گره صد شعله دار و انگشش   زندگی گیرد کمال از جوهرش
 در قضاے این جهانِ مایه و هو   نغمه پیدانیت جز تنگیبِ او
 عفو و عدل و بذل و احسانش عظیم   هم بقیه بر اندر مزاج او کریم
 ساز او در بزمِ باخاطر نواز   سوز او در رزمِ با آهِن گداز
 در گستاخ با عنادل هم صغیر   در بیابانِ حَرّه باز صید گیر
 زیرِ گروں می نیاساید دوش   بر فلک گیرد قرار آب گلش
 طائرش منقارِ بر خمت نرند   آسموے این کهنه چنبرِ نرپند
 توبه پروازے پرے نکشود   کر مک استی زیرِ خاک آسود

خوار از مجورئی متراش شدی   شکوہ سنج گروش و راں شدی
 اے چو شبنم بر زمین افتندہ   در عسل داری کتاب زندہ
 تا کج باد در خاک می گیری وطن
 رخت بردار و سرگردوں فکن

عرض حال مصنف بحضورِ رحمۃ اللعالمین

اے ظهور تو شبابِ زندگی   جلوہ ات تبخیر خوابِ زندگی
 اے زمیں از بارگاہِ تاجِ جہند   آسمان از بوسہ بامت بلند
 ششجہت روشن تابِ روئے تو   ترک تاجیک عرب ہند وے تو
 از تو بالا پایہ ایں کائنات   فقر تو سر پایہ ایں کائنات
 در بہاں شمع حیات افروختی   بندگاں را خواہی آموختی

بے تراز نابود مند یہاں جل	پیکرِ انِ ایں سہائے آب و گل
تا دمِ تو اسے تشے از گل کشود	تو وہ ہائے خاک را آدم نمود
فرہ دامن گیرِ مہر و ماہ شد	یعنی از نیر وے خویش گاہ شد
تا مرافت او بر رویت نظر	از اب و ام گشتہ محبوب تر
عشق در من آتشے فروخت است	فرصتش بادا کہ جانم سوخت است
نالہ مانند نے سامان من	آں چہ در غِ خانہ ویران من
از غمِ نہاں نگفتن مشکل است	بادہ در میانِ گفتن مشکل است
مسلم از سربِ بیکانہ شد	باز ایں بیتِ الحرمِ تجانہ شد
از منات و لات و عزائے وہیل	ہر یکے دار و بتے اندر غیل
شیخ ما از برہمن کافر تر است	زانکہ اورا سومنات اندر سر است
رختِ ہستی از عرب بر چیدہ	در خستہ ان عجم خوابیدہ
شل ز بر فابِ عجم اعضائے او	سر و تراز اشک او صہبائے او

ہیمچوکانہ از اجل ترسندۂ سینه اش فالخ ز قلب زندۂ
 نعتش از پیش طیبیاں بروہام در حضور مصطفیٰ آورده ام
 مردہ بود از آب حیواں گفتش بر سرے از اسرار قرآن گفتش
 داستانی گفتم از یارانِ نجبہ منجھتے آوردم از بستانِ نجبہ
 محفل از شمعِ نوا افروختم قوم را رمزِ حیاتِ انجمنم
 گفت بر ما بند دافسونِ فرنگ (۱) ہست غوغایش نہ قانونِ فرنگ
 اے بصیری را در داخِ شندۂ (۲) بر لبِ سلما مرا بخشدۂ
 ذوقِ حقِ وہ این خطا اندیش را اینکہ شناسد متاعِ خویش را
 گردلم آئینہ بے جوہر است در بحرِ غم غیرتِ آن مضمہر است
 اے فروغتِ صبحِ اعصار و دہو چشم تو بیندہ ما فی الصلۃ

(۱) قانون: ایک قسم کا ساز - ۱۲ - (۲) بصیری مصنف قصیدہ بروہہ جس نے عالم رویا میں نبی کریم کو
 اپنا مشہور قصیدہ امن تذکرہ جبران بدی سلم الخ) سنایا حضور نے اس کے صلے میں خوش نصیب بصیری
 کو اپنی چادر مطہر عطا فرمائی - ۱۲ -

پرودہ ناموسِ فکرم چاک کن   این خمیا باں را از خارم پاک کن
 تنگ کن رختِ حیات اندر برم   اہل ملت را انگہ را از شرم
 سبز کشتِ نابِ ماغم مکن   بہرہ گیر از این دنیا غم مکن
 خشک گرداں بادہ در انگور من   زہر ریز اندر منے کا فور من
 روزِ محشرِ خوار و رسوا کن مرا   بے نصیب از بوسہ پاک کن مرا
 گردِ اسرارِ قرآنِ سفتہ ام   با سلماناں اگر حق گفتہ ام
 ایکہ از احسانِ تو ناکس کس است   یک عایتِ مزدِ گفتام بس است
 عرض کن پیشِ خدا سے غر و جل   عشق من گرد و ہم آغوشِ عمل
 دولتِ جانِ جنینِ بخشیدو   بہرہ از علمِ دینِ بخشیدو
 درِ عملِ پایندہ تر گرداں مرا
 آبِ فیساغم گسہ گرداں مرا
 رختِ جاں تا در جہاں آوردہ ام   آرزوئے دیگرے پروردہ ام

محمم از صبح جیاتم بوده است	بہجہ دل در سینہ ام آسودہ است
آتش این آرزو آخر خستم	از پدر تا نام تو آموختم
در قمار زندگی بازدم را	تا فلک دیرینہ تر سازدم را
این کہن صہب اگران ترمی شود	آرزوئے من جواں ترمی شود
در شہم تاب ہمیں یک اختر است	این تمن ازیر خاکم گوہر است
عشق با مرغولہ مویاں خستم	مدتے بالالہ رویاں خستم
بر چہ سراغ عافیت اماں دم	بادہا با ماہ سیما یاں دم
ہم زنناں بُردند کالائے دلم	بر قہار قصیدہ گرو حاکم
این زہر سازد امانم نہ رنجیت	این شراب از شیشہ جانم نہ رنجیت (۱)
نقش او در کشور جانم نشست	عقل آفرینشہ ام ز نثار سبت
از دماغ خشک من لایق شکے	سا لہا بودم گرفتار شکے

حرفے از علم لہیتیں ناخواندہ	درگاہ آبا و حکمت ماندہ
طلمتم از تاب حق بیگانه بود	شامم از نور شفق بیگانه بود
ایں تمنا در دلم خوابید ماند	در صدف مثل گهر پوشید ماند
آخر از پیمانہ چشم چکید	در ضمیر من نوا ما آفید
اے زیاد غمیر تو جانم تھی	بریش آرم اگر فرماں دہی
زندگی را از عمل سامان نبود	پس مرا این آرزو شایان نبود
شرم از اظہار آید مرا	شفقت تو جرات افزاید مرا
ہست شان رحمت گیتی نواز	آرزو دارم کہ میرم در حجاب
مسلمے از ما سوا بیگانہ	تا کج از تارائی تجنانہ
جیف چوں او را سر آید روزگار	پیکہ شش را دیر گیر و در کنار
از درت خیزد اگر اجزائے من	وائے امروزم خوشافر وائے من
فرخا شہرے کہ تو بودی در آں	اے خنک خاکے کہ آسوی در آں

مسکن یار بہت شہر شاہ من پیش عاشق این بود حب الوطن
 کو کجہم را دیدہ بیدار بخش مرقدے در سایہ دیوار بخش
 تابیاساید دل بقیاب من بستگی پیدا کند سیما ب من
 با فلک گویم کہ آرا مم نگر
 دیدہ آغنازم انجبا مم نگر

(عبد المجتہد دین تہتم لاہور)

<p>Σ part a-</p> <p>min 7 and   number is   lone</p>
<p>superior</p>

method of de
 destruction of p

(کاپی رائٹ)

کیو آر ٹی پی ہنگ وکس ایسٹ روڈ لاہور میں باہتمام لاکھ گز اندازہ کیو آر ٹی پی

اور جاوید نزل میور روڈ لاہور سے جاوید اقبال نے شائع کی

7/14/71

RESERVED

DUE DATE

19130100

50000

11 JUN 1971

22 SEP 1971

24 NOV 1971

10 DEC 1971

30 DEC 1971

MAR 12 1972

140-

